

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Používání grafických systémů u dětí předškolního věku

Using of graphic systems in preschool age

Tereza Lišková

Vedoucí práce: PhDr. Ida Viktorová, Ph. D

Studovaný obor: Psychologie a speciální pedagogika

Místo a rok odevzdání: Praha, 2018

Prohlášení

Odevzdáním této bakalářské práce na téma *Používání grafických systémů u dětí předškolního věku* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19.4. 2018

.....

Tereza Lišková

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Idě Viktorové, Ph. D za věnovaný čas, ochotné vedení a podporu. Dále bych ráda poděkovala vedení mateřské školy za poskytnutí času a prostoru pro můj výzkum, učitelkám a učitelům za trpělivost, a zvláště všem dětem za ochotnou spolupráci.

Abstrakt

Tématem práce je používání grafických systémů předškolními dětmi. Hlavním cílem je zmapovat, jakým způsobem se děti chovají při vypořádání se se zadaným úkolem odkazujícím k zaznamenávání informací, jak při notaci kombinují systém kresby a písma a jak mezi nimi rozlišují. Práce se mimo jiné zaměřuje na to, zda děti budou používat systém písma, i když se ještě neučí systematicky psát. Teoretická i empirická část vychází z poznatků českých i zahraničních studií a literatury na podobné téma. Výzkumný soubor tvoří děti ve věku od tří do šesti let z mateřských škol ve větších městech, kterým byla zadána instrukce „*Pokus se zaznamenat dopis Ježíškovi, aby v něm byly alespoň tři věci, které si přeješ k Vánocům.*“. Nad jejich produktem byl následně veden rozhovor. V závěrečné části jsou prezentovány výsledky výzkumu. Data jsou zpracována pomocí kategorií, které popisují výsledné produkty dětí z různých pohledů. V další části analýzy jsou prezentovány způsoby zaznamenávání dopisu, které se zaměřují na používání grafických systémů a jejich kombinaci u zkoumaných dětí. Z výsledků je patrné, že i když mají děti tendenci spíše kreslit, v jejich záznamech se často objevují znaky typické pro písmo. Na závěr jsou uvedeny způsoby, jakými děti zaznamenávají své jméno a jak se podpis liší od záznamů dětských přání. Ukazuje se, že forma podpisu je vždy zaznamenána znaky podobnými písmenům, i když děti ostatní přání těmito znaky nezaznamenávaly.

Klíčová slova

předškolní období, počáteční psaní, kresba, grafomotorika

Abstract

In this thesis, we examine the use of graphic systems by preschool children. The main goal is to map the way children behave in dealing with the task containing recording information, how children combine the system of writing and drawing and how they distinguish between them. The work focuses, among other things, on whether children will use writing system, even they are not learning how to write systematically yet. The theoretical and empirical part are based on the knowledge of Czech and foreign studies and literature on the similar topic. The experimental group consists of children from three to six of age from several kindergartens from large cities, who were instructed to „Try to record a letter where there are at least three things you want to get at Christmas.“ Afterwards, I had an interview with the children about their product. The final part presents the results of the research. Data is processed by use of several categories which describe the children's resulting products from various perspectives. In the next part of the analysis there are presented several ways of recording a letter, which focus on the use of graphical systems and their combination by the studied children. The results clearly stated that despite the prevalent tendency to draw the children have, in their records, we can often find signs characteristic for writing. Finally, there are presented the ways, how the children record their name and how the record of the signature differs from the record of children's wishes. Concerning the signature, it occurs that it is always performed by letterlike forms, even if the children did not use these forms when recording their wishes.

Keywords

preschool age, early writing, drawing, graphomotorics

Obsah

ÚVOD	8
1 TEORETICKÁ ČÁST	9
1.1 PŘEDŠKOLNÍ OBDOBÍ	9
1.1.1 Motorický vývoj	9
1.1.2 Kognitivní vývoj.....	11
1.2 GRAFICKÉ SYSTÉMY V PŘEDŠKOLNÍM OBDOBÍ.....	11
1.2.1 Sémiotická (symbolická) funkce.....	11
1.2.2 Kresba.....	12
1.2.3 Písmo	13
1.2.4 Vzájemný vztah písma a kresby	13
1.2.5 Jak předškolní děti rozlišují mezi systémy.....	14
1.2.6 Vývoj písma u dětí předškolního věku	15
1.2.7 Psaní vlastního jména v předškolním věku.....	18
2 PRAKTICKÁ ČÁST	19
2.1 REALIZACE VÝZKUMU	19
2.1.1 Cíl práce	19
2.1.2 Metoda výzkumu	19
2.1.3 Některé otázky z polostrukturovaného rozhovoru	20
2.1.4 Výzkumný soubor.....	20
2.1.5 Výzkumné otázky.....	21
2.1.6 Nedostatky výzkumu.....	21
2.2 SEBRANÁ DATA.....	21
2.2.1 Adámek	22
2.2.2 Anička	23
2.2.3 David	25
2.2.4 Deniska	27
2.2.5 Evička	29
2.2.6 Fanda.....	30
2.2.7 Matylda.....	32
2.2.8 Otík	34
2.2.9 Pěťa	36

2.2.10 Sofinka	38
2.2.11 Štěpánek.....	39
2.2.12 Terežka	41
2.3 ZPRACOVÁNÍ DAT	42
2.3.1 Reakce na zadanou instrukci	42
2.3.2 Jak dítě samo rozlišuje mezi systémy.....	43
2.3.3 Rozložení na stránce.....	45
2.3.4 Barva záznamu	47
2.4 ZÁVĚREČNÁ ANALÝZA.....	49
2.4.1 Prolínání grafických systémů	49
2.4.2 Psaní vlastního jména.....	56
2.5 SROVNÁNÍ ZÁZNAMŮ	59
DISKUZE, SHRUTÍ.....	61
ZÁVĚR	63
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	65

Úvod

V předškolním období se v souvislosti s rozvojem motoriky objevuje u dětí schopnost vytvářet grafické záznamy, tedy schopnost komunikovat pomocí tužek a pastelek. Grafické vyjadřování je umožněno rozvojem jemné motoriky, konkrétně grafomotoriky, která umožňuje rozvoj grafického systému – kresby. Kreslit začínají děti nejčastěji spontánně, za pomoci rodičů nebo napodobováním starších sourozenců.

Jiným grafickým systémem je písmo. Psanému jazyku se děti systematicky učí až v první třídě základní školy, s psanou kulturou se však setkávají mnohem dříve. Ještě než jsou děti schopny samy písmo produkovat a chápat jeho systém, setkávají se s ním v knížkách, časopisech, v televizi, na venkovních reklamách a jiných místech. V době, kdy ještě neumějí číst a psát, jim písmo zprostředkovávají nejčastěji rodiče, jiní dospělí, starší sourozenci či kamarádi.

Kresbou a písmem jako grafickými systémy se zabývá i tato práce, která zkoumá jejich vztah a způsob, jakými předškolní děti oba systémy používají k zaznamenávání informací. Vnímají děti, které se ještě systematicky neučí psát, rozdíl mezi těmito systémy? Jak tento rozdíl v záznamech vyjadřují? Který systém použijí k notaci předmětů? Jak se tyto systémy v jejich záznamech vzájemně prolínají? Předškolní děti mají tendence k zaznamenávání použít spíše kresbu, protože je založená na podobnosti se zaznamenávanými objekty, budou tedy děti pouze kreslit, nebo budou k notaci využívat i systému písma, i když se ještě psát neučí? Jakým způsobem děti zaznamenají svůj podpis? K zodpovězení těchto i dalších souvisejících otázek byl proveden výzkum s předškolními dětmi, který se týká notace předmětů. Konkrétně měly děti za úkol zaznamenat dopis Ježíškovi, ve kterém vyjádří svá přání k Vánocům. Výzkumu, který je zpracován kvalitativně, se věnuji v druhé části práce, kde popisuji jeho průběh a prezentuji sebraná data. V teoretické části se zabývám předškolním věkem v kontextu dovedností potřebných k rozvoji kresby a písma, dále pak písmem a kresbou jako grafickými systémy sloužícími k zaznamenávání informací, jejich společnými znaky a rozdíly. Stručně se také zaměřím na psaní vlastního jména.

1 TEORETICKÁ ČÁST

V teoretické části své práce bych ráda vymezila předškolní období, avšak pouze v kontextu dovedností, které jsou potřebné pro rozvoj kresby a písma. Zaměřím se na rozvoj motorických dovedností, zvláště na rozvoj jemné motoriky a grafomotoriky. Popíšu také kognitivní vývoj v souvislosti s rozvojem symbolické funkce, která se schopností zaznamenávat pomocí grafických systémů úzce souvisí. Budu se opírat o teorii kognitivního vývoje Jeana Piageta.

Ráda bych blíže popsala dva grafické systémy – písmo a kresbu. Zaměřím se na poznatky o počátečním psaní a kresbě v předškolním věku od zahraničních autorů, například Dyson (1983), Breneman et al. (1996) a další. Dále se zmíním o psychogenetické teorii vývoje písma dětí předškolního věku, kterou popsala psycholožka Emilie Ferreiro (1982). S písmem u předškolních dětí úzce souvisí i podpis, kterému se budu věnovat v závěru teoretické části.

1.1 Předškolní období

Ve své bakalářské práci pracuji s vymezením předškolního období jako věku od 3 do 6 (7) let. Začátek tohoto období je vymezen biologicky, naopak konec spíše sociálně – předškolní období končí započítáním povinné školní docházky.

„Předškolní věk je charakteristický stabilizací vlastní pozice ve světě a diferenciací vztahu ke světu“ (Vágnerová, 2012, s.177). Fantazie, intuitivní uvažování a egocentrické myšlení ovlivňuje poznávání okolního světa.

Dítě je v tomto období již poměrně samostatné, zvládne se samo najíst, obléci, vyčistit zuby a provádět základní hygienu. Bývá rádo mezi vrstevníky a účastní se kolektivních her a činností. Dochází k rozvoji vytrvalosti, systematickosti a cílevědomého chování. Prudce se rozvíjí schopnost učení, zvědavost dětí a zájem o společenské dění a okolní svět.

1.1.1 Motorický vývoj

Protože v předškolním období dochází k přibývání svalové hmoty, zpevňování a prodlužování kostí, k růstu těla i končetin, vyvíjí se i motorika. Dítě je velice aktivní a obratné, jeho motorika se celkově zdokonaluje a zlepšuje se koordinace. Díky nově nabyté rychlosti a komplexnosti pohybů je dítě schopno učit se novým sportům a složitějším pohybovým aktivitám.

Jemná motorika se projevuje zlepšující se zručností, kterou dítě cvičí nejčastěji hrou a kresbou. Už zpočátku předškolního období je jemná motorika natolik vyvinutá, že je dítě schopno napodobit směr čáry nebo kruh (Langmeier & Krejčířová, 2006; Thorová, 2015).

Gramotnost a grafomotorika

„Gramotnost je nejčastěji chápána jako osvojená soustava vědomostí, dovedností a návyků pro čtení a psaní a postojů k nim“ (Doležalová, 2010, s. 12). Schopnosti, které bývají označovány jako gramotnost, člověk používá každý den. Spadají pod ni čtyři složky komunikace: čtení, psaní, mluvení a naslouchání.

Grafomotorika je schopnost potřebná pro jakoukoli grafickou aktivitu, tedy psaní i kresbu. Jedná se o schopnost psychomotorickou, proto je spojením psychiky s jemnou motorikou. „Jedná se o pohyby ruky, jež jsou ovlivňované psychikou a jež zanechávají grafickou stopu vyjadřující nějaký význam“ (Doležalová, 2010, s. 12).

Dítě trénuje dovednosti nutné k rozvoji psaní právě kresbou, vybarvováním, vystřihováním, lepením a nápodobou grafomotorických cvičení. Pregramotností je pak označován soubor všech gramotnostních schopností, které dítě rozvíjí a získává v předškolním věku, a její rozvoj je podmíněn kulturními a sociálními podmínkami, ze kterých dítě pochází (Doležalová, 2010; Thorová, 2015).

Dovednosti potřebné k rozvoji psaní

Doležalová uvádí 6 dovedností, které napomáhají dobrému rozvoji psaní (Doležalová, 2010, s. 21):

- smyslové vnímání
- diferenciacní (rozlišovací) schopnosti
- prostorová orientace a představivost a orientace časová
- paměť
- analyticko-syntetické činnosti zrakové a sluchové
- rytmické cítění

Grafomotorika je tedy komplexní a složitou psychomotorickou činností, při které se musí vyjmenované fyzické a psychické činnosti vzájemně propojovat. Jednou z takových dovedností potřebných pro rozvoj psaní je schopnost koordinace oko-ruka. Jedná se o konkrétní formu spojení jemné motoriky a smyslového vnímání. S grafomotorikou úzce souvisí i sdělování informací, proto je pro její správný vývoj důležitý i rozvoj řeči, ve smyslu porozumění a vyjadřování (Doležalová, 2010).

1.1.2 Kognitivní vývoj

Protože se ve své práci zabývám dětmi od tří do šesti let, důležitým souvisejícím tématem je vývoj myšlení těchto dětí. Budu se zabývat i charakteristikou myšlení podle teorie kognitivního vývoje Jeana Piageta. Předškolní věk odpovídá předoperační fázi, která trvá cca od dvou do sedmi let dítěte a dělí se na fázi symbolického a předpojmového myšlení a fázi názorného (intuitivního) myšlení.

Symbolická a předpojmová fáze myšlení trvá přibližně od 2 do 4 let dítěte. Poznávání dítěte je rozšířeno i na to, co není pouze momentálně vnímané. Dítě je schopno představovat si aktuálně neprobíhající děje a domyslet jejich důsledky. Objevuje se schopnost symbolického myšlení – dítě už chápe, že některý obrázek může například symbolizovat určitou činnost nebo děj. Rozvoj symbolického myšlení souvisí s rozvojem symbolické funkce, které se budu více věnovat v kapitole o grafických systémech.

Podle Piageta (1999) je předškolní období charakteristické názorným (intuitivním) myšlením, které se vyvíjí z myšlení symbolického a předpojmového. Názorné myšlení se vyznačuje absencí logického uvažování (bývá označováno jako prelogické myšlení), a proto je stále značně omezené. V myšlení se objevuje schopnost chápání souvislostí mezi různými ději, ale pouze na názorné úrovni. Vyvíjí se tedy dovednost řešení problémů v mysli, ale jen pokud má dítě dostatečné představy, které si dříve uložilo do paměti. Dítě ještě není schopné řešit problémy bez dříve vnímané vizuální podoby. Výsledky myšlení považuje dítě za něco stálého a definitivního (Piaget, 1999; Vágnerová, 2012, Thorová, 2015).

1.2 Grafické systémy v předškolním období

V této kapitole se zaměřím na grafické systémy v kontextu předškolního věku. Nejprve blíže definuji sémiotickou funkci, která je pro rozvoj schopnosti graficky zaznamenávat zásadní. V další části uvedu vzájemný vztah kresby a písma a znaky obou systémů, které se objevují v záznamech dětí předškolního věku. Na závěr se budu zabývat vývojem písma a psaním vlastního jména u těchto dětí.

1.2.1 Sémiotická (symbolická) funkce

Abych mohla lépe definovat kresbu a písmo v předškolním období, musím nejprve vymezit pojem, který souvisí s vývojem grafického zaznamenávání. Ve věku okolo dvou let se u dětí objevuje funkce, která je důležitá pro další vývoj jednání. Sémiotická funkce je schopnost „představovat si něco („označovaný“ předmět, událost, pojmové schémata atd.) prostřednictvím něčeho jiného, co „označuje“ a co slouží jen této představě“ (Piaget &

Inhelder, 2014, s. 47). U dítěte se tato funkce vyvíjí, když jedná způsobem, který se neobejde bez vyvolání představy nepřítomného předmětu nebo situace. Mezi taková jednání patří například kresba, obrazná představa, schopnost slovně vybavovat události, symbolická hra a oddálená nápodoba (Piaget & Inhelder, 2014).

Symbol

Jak už bylo řečeno, v kognitivním vývoji dítěte se v předpojmovém a symbolickém období objevuje schopnost myslet symbolicky, tedy schopnost chápat různé symboly. Symbolická funkce „*umožňuje představovat si skutečnost prostřednictvím označujících elementů odlišných od označovaných věcí*“ (Piaget, 1999, s. 118). Piaget dále uvádí rozdíl mezi symbolem a znakem. Základem symbolu je shoda mezi reprezentovaným a reprezentujícím objektem. Znak je oproti tomu založený na dohodě a je tedy konvenční (Piaget, 1999). Pro děti je tedy jednodušší chápat kresbu, protože je založena na podobnosti s předměty, písmena založena na podobnosti nejsou, jedná se o systém znakový. Kresba a písmo jsou grafickými systémy předškolních dětí, na které se zaměřím ve svém výzkumu a které dále popíši v následující kapitole.

1.2.2 Kresba

Kresba je jedním z projevů sémiotické funkce a v předškolním období patří mezi hlavní činnosti. Dochází k jejímu prudkému vývoji v souvislosti se zlepšujícími se grafomotorickými dovednostmi. Kresba je pro dítě nejpřirozenější cestou k vyjadřování. Opírá se jak o představivost, tak o symboliku. Symbolická funkce kresby je velice významná, protože umožňuje dítěti ztvárnit své chování, pocity nebo například chápání světa a vztahů (Thorová, 2015; Říčan, 2004; Cognet, 2013).

Piaget uvádí, že kresba „*je provázena funkční radostí a má sama o sobě svůj cíl*“ (Piaget, 1999, s. 54). Je formou hry ale i prostředkem k zobrazení skutečnosti. Luquet popsal čtyři stádia vývoje dětské kresby (Luquet cit. podle Piaget & Inhelder, 2014). Prvním stádiem je nahodilý realismus, pro nějž je charakteristické, že dítě připisuje obrázku význam až po jeho nakreslení. Vztah mezi objektem a obrázkem existuje nahodile. Kresbu dítě pojmenuje podle podobnosti s nějakým objektem až po jejím vytvoření. Další fází je nezdařený realismus, ve kterém dítě neovládá schopnost syntézy, a tak neumí z obrázku vytvořit celek. V této fázi se objevuje kresba „*hlavonožce*“, což je kresba postavy, které chybí trup. V následující fázi intelektuálního realismu dítě zobrazuje objekty bez zrakové perspektivy. Dítě zobrazuje i to, co z jeho pohledu není viditelné. Aby se nakreslený objekt co nejvíce přibližoval realitě, musí obsahovat všechny důležité detaily, i ty, které nejsou

viditelné z perspektivy dítěte. Typická je kresba profilu, která obsahuje obě oči. Poslední fází je vizuální realismus, kdy dítě kreslí objekty pouze tak, jak je vidí, a objekty viděné jako vzdálenější jsou kresleny jako menší (Piaget & Inhelder, 2014; Cognet, 2013).

1.2.3 Písmo

Písmo označuje jak soustavu grafických znaků, tak také konečný produkt činnosti psaní. „*Písmo je pohybový projev, do něhož se promítá jak psychický, tak fyzický stav jedince*“ (Fasnerová, 2018, s. 35). Je to specificky lidská činnost, která slouží k vyjadřování, a je tak určitým druhem komunikace. Protože je psaní určitý typ transkripce mluvené řeči, jsou lidé díky písmu schopni uchovávat informace a předávat je dál (z místa na místo i z jedné doby do jiné). Jelikož první písmo bylo obrázkové, má písmo i nyní blízký vztah ke kresbě. Psaný jazyk je stejně jako kresba reprezentací „něčeho“ (Ferreiro & Teberosky, 1982; Mlčáková, 2009; Fasnerová, 2018). Práce se dále zaměřuje na počáteční psaní (Early writing) – psaní objevující se u dětí předškolního věku.

Protože se děti setkávají s písmem od malička, psaná kultura má na ně vliv i v době, kdy ještě neumí psát. Psaní je abstraktní činností, a tak je pro malé děti složité a často neuchopitelné, protože při mluvení je řeč regulována partnerem, ale při psaní je partner přítomný pouze v představě. Pro dítě je oproti kresbě nesrozumitelný systém reprezentací písma, jelikož zpočátku neví, že se jedná o znakový záznam zvuku (Viktorová, 2009).

1.2.4 Vzájemný vztah písma a kresby

Ukazuje se, že předškolní děti při svých prvních pokusech o grafickou reprezentaci obtížně rozlišují mezi kresbou a písmem. Některé linky mají podobu kreslení, jiné mají charakteristiky psaného jazyka, ale vše vychází z počátečního stejného grafického základu - „čmárání“. Kresba i písmo určitým způsobem symbolizují objekt – jsou materiálním nahrazením něčeho, co přichází do naší mysli. Oba systémy jsou určitou grafickou reprezentací objektu.

Kresba i písmo jsou tedy pozdější manifestací obecné sémiotické funkce, kterou definoval Piaget, a přesto se tyto systémy liší. Kreslení zobrazuje shody mezi charakteristikami objektu a jeho reprezentací, psaní nikoli. Psaní se na rozdíl od kresby řídí svými pravidly. Proto vztah mezi písmem a kresbou nemůžeme zredukovat jen na společný grafický původ. Náš systém písma je abecední, a je tedy pokládán za fonetický přepis mluvené řeči. V psychogenetickém vývoji má psaný jazyk blízko jak ke kresbě, tak

k mluvenému jazyku, ale není pouze přepisem mluveného jazyka, stejně jako není odvozený od kresby. Psaný jazyk je specifický typ reprezentace objektů (Ferreiro & Teberosky, 1982).

Dyson (1983) ve své studii pro analýzu dětských produktů využívá definice založené na vzhledu výsledného produktu, kdy definuje písmo jako „produkt obsahující písmena nebo znaky podobné písmenům“ a kresbu jako „produkt neobsahující písmena ani znaky podobné písmenům“ (Dyson, 1983, s. 10). Tuto definici používá pro odlišení písma od kresby v dětských produktech, ale uvádí, že definice je obecná, nicméně přesná spíše v „dospělém pojetí“. Děti často samy své produkty označovaly podle zmíněné definice, ale někdy zaznamenávaly písmena, která později označily jako objekty, které jim písmeno připomínalo. Ukazuje tak úzkou hranici mezi počátečním psaním a kresbou v předškolním období, kdy zmíněná definice není dostatečná.

Psaní má svůj základ ve vytvářející se dovednosti malých dětí k tvorbě reprezentací světa a k vyjadřování těchto reprezentací různými médii. Proto má blízký vztah ke kreslení, které se vyvíjí jako první a je méně abstraktní. Kreslení i psaní jsou formy grafického symbolismu a mají základ v dětském čmárání (scribbling). Počáteční čmárání se vyvíjí a přechází v kontrolované čmárání, které obsahuje smyčky a spirály (loops and swirls). Přichází fáze, kdy se děti zabírají nejen fyzickou kontrolou nad těmito linkami, ale také vztahem linek a objektů, které reprezentují. Právě v předškolním období začínají vytvářet rozpoznatelné objekty, které pojmenovávají. Zároveň čmárání získává charakteristiky tiskacího písma, jako je například linearita, horizontální orientace a typické uspořádání forem podobných písmenům (Dyson, 1983).

1.2.5 Jak předškolní děti rozlišují mezi systémy

Nejen, že děti často rozpoznají odlišné znaky písma a kresby, ale samy je také produkují (Goodman, 1986; Karmiloff-Smith, 1992 cit. podle Brenneman et al., 1996). Přesto děti tohoto věku často zaměňují znaky obou systémů nebo například používají kresbu a směr kresby a písma, když mají napsat dopis příteli nebo zaznamenat nějaké informace (Luria, 1983; McLane & McNamee, 1990 cit. podle Brenneman et al., 1996). I jiné studie naznačují, že předškolní děti určitým způsobem rozlišují mezi písmem a kresbou, když každému systému přisuzují jiné znaky (Ferreiro & Teberosky, 1982).

Jak popisuje Brenneman et al. (1996), počáteční psaní zahrnuje sadu lineárně uspořádaných značek sloužících k reprezentaci informací, reprezentativní kresba používá prostorovou orientaci. Linka ve výkresu typicky reprezentuje okraj nějakého objektu, zatímco linka v systému písma reprezentuje část nějakého symbolu – písmene. Znaky pro

kresbu jsou většinou kontinualita, ohraničenost (obrysy) nebo vyplnění těchto obrysů. Autoři studie předpokládají, že předškolní děti používají znaky pro odlišení kresby a písma, i když znaky užívané pro písmo nejsou konvenční písmena. Předpokládal, že děti budou používat ohraničení pro reprezentování okrajů objektů a vyplněné plochy pro reprezentování povrchů těchto objektů. Protože jsou to charakteristiky typické pro reprezentování vzhledu objektů, budou používány zvláště při kresbě.

Ze své studie zjistil, že se předškolní děti chovají odlišným způsobem, pokud plánují psát nebo pokud plánují kreslit. Znalosti těchto dětí o kresbě (kreslené objekty jsou pevné, ohraničené a někdy kanonicky barevné) korespondují s jejich chováním při kreslení – děti načrtávaly (ohraničení), vyplňovaly objekty a mezery (pevnost) a referenčně používaly barvy (kanonické barvení). Starší děti si také byly vědomy toho, že kreslený objekt by měl reflektovat vizuální charakteristiky zobrazovaného objektu, ale že psané slovo nemusí vypadat jako reprezentovaný předmět. Psaní považovaly za něco jiného než kreslení a také věděly, že má specifický vztah s mluvenou řečí. Děti považovaly za znaky písma zvláště linearitu a konzistentní směr. Většina dětí psala svá slova do horizontálních řádek. Zdálo se, že v písmu se odráží jejich znalost o levo-pravém zaznamenávání psané angličtiny.

K odlišení mezi systémem kresby a písma děti používají i barvy. Používání různých barev má zvláštní význam při kresbě, ale při psaní nejsou barvy tolik důležité. Děti používají různé barvy při kreslení k tomu, aby co nejlépe reprezentovaly podobu objektů, které chtějí zaznamenat. Používání více barev je tak vhodnější právě při kreslení, i když v systému písma není zakázané (Brenneman et al., 1996).

1.2.6 Vývoj písma u dětí předškolního věku

Vývoj písma u dětí předškolního věku bych ráda popsala pomocí teorie Emilie Ferreiro (1982), kterou jsem do této práce zařadila, protože jsem se při zpracování svých dat opírala o její poznatky. Ve své práci se sice nezabývám přímo vývojem písma, ale typické znaky brzkého psaní v jednotlivých vývojových fázích jsem nacházela i u dětí ze svého výzkumu.

Při zadávání výzkumu a pokládání otázek jsem postupovala podobným způsobem. Emilie Ferreiro při popisu svého výzkumu uvádí, že velmi málo dětí souhlasilo se psáním, většina říkala, že neví, jak psát. Když byly ale podpořeny slovy, aby to napsaly způsobem: „*jak si myslí, že to vypadá*“ (Ferreiro & Teberosky, 1982, s. 179), většina dětí produkovala psanou odpověď.

Emilie Ferreiro na základě svých výzkumů definovala 5 stupňů vývoje písma u předškolních dětí.

Stupeň 1

V této fázi se psaní skládá z reprodukce typických znaků toho, co dítě určí za základní formu psaní. Pokud touto základní formou je tiskací písmo, děti produkují znaky, které se skládají z křivek a rovných linek. Pokud je základní formou psací písmo (kurzíva), děti produkují grafické znaky (uzavřené nebo otevřené křivky) spojené dohromady vlnovkou. Při používání modelu tiskacího písma pracují děti s dvěma hypotézami: grafické znaky se liší (variace znaků) a jejich počet je konstantní.

Pro dítě je mnohem důležitější subjektivní záměr než objektivní výsledek. Všechny napsané řetězce jsou si velmi podobné a dítě je od sebe odlišuje podle toho, jestli záměr při jejich produkování byl odlišný. Psaní v této fázi neslouží k předávání informací, protože je neinterpretovatelné, pokud neznáme záměr pisatele. Mezi psaným a objektem ale existuje určitá souvislost. Děti předpokládají, že napsané řetězce, které označují něčí jméno, budou odpovídat proporcím nebo věku jeho nositele. Mají snahu ve svém psaní reflektovat určité charakteristiky (kvantifikovatelné) objektů, které zaznamenávají. Shoda mezi objektem a reprezentovaným objektem se často vyskytuje zároveň s nějakým stupněm nerozlišování mezi psaním a kreslením. Obtíže s rozlišováním jsou ale spíše chvilkové a pomíjivé a děti nemívají problém rozlišit kresbu a písmo u dospělých. V této fázi už většinově užívají levo-pravý systém orientace písma.

Stupeň 2

Východiskem této fáze je, že ke čtení odlišných významů, musí existovat i objektivní rozdíl v psaném textu. Grafické znaky jsou více podobné konvenčním písmenům. Děti i nadále pracují s hypotézou o neměnném minimálním počtu grafických znaků a s variací grafických znaků. Význam záznamů rozlišují tak, že prohazují pozice písmen v záznamu. V této fázi jsou děti schopny produkovat neměnné formy (fixed formes) grafických záznamů, i když nemají žádný model. Takovou formou je například jméno dítěte. Důkazem, že tyto formy jsou neměnné, je fakt, že děti odmítají zápisy svých jmen, ve kterých jsou písmena v nesprávném pořadí. Existují dva způsoby, jakými tyto děti produkují neměnné formy – překážka a používání získaných modelů k produkci dalších psaných reprezentací.

Překážka se objevuje, když se dítě učí psát kopírování od ostatních. Nejsou pak schopny psát, pokud není přítomný model. Taková překážka může být dočasná (například

se vyskytuje pouze ve specifických situacích) nebo hluboce zakořeněná (pokud je dítě příliš závislé na dospělých a nejisté ve svých schopnostech).

Používání známých modelů k produkci nových reprezentací předpokládá, že dítě používá hypotézy předchozí fáze, a to variace grafických znaků a konstantnost počtu znaků – za minimální počet potřebný k tomu, aby slovo mohlo být zapsáno, považují děti většinou tři znaky. Od předchozí fáze se pak liší v tom, že disponují větší zásobou grafických znaků a že znaky (písmena) jsou lépe identifikovatelné. Pokud slovo splňuje tyto dvě hypotézy, děti předpokládají, že se dá přečíst nebo zapsat.

Stupeň 3

V této fázi se děti pokouší přiřazovat zvukovou hodnotu jednotlivým písmenům, ze kterých se skládá slovo. Pracují s takzvanou slabikovou hypotézou – každé písmeno znamená jednu slabiku. Nastupuje kvalitativní změna v chápání písma – děti chápou, že existuje shoda mezi mluvenou řečí a částmi textu. Pracují tak s novou hypotézou – písmo reprezentuje zvukové jednotky mluvené řeči.

Slabiková hypotéza se může objevovat u grafických znaků, které nejsou podobné konvenčním písmenům, stejně tak jako u dobře rozlišených písmen. Když děti začnou pracovat se slabikovou hypotézou, mohou dočasně zmizet dvě základní hypotézy z předchozí fáze (variace znaků a minimální počet znaků). Když totiž děti pracují se slabikovou hypotézou, jsou schopny zapsat dvojslabičné slovo pomocí dvou znaků (což je méně než minimální počet znaků).

Stupeň 4

Hlavním bodem této fáze je přechod od slabikové hypotézy k abecední hypotéze. Děti objevují, že je potřeba hlubší analýza než rozklad slov na slabiky a že je tedy možné slova rozdělit na menší segmenty. Tato hypotéza je řešením konfliktu mezi slabikovou hypotézou a minimálním počtem grafických znaků.

Stupeň 5

V této konečné fázi už děti rozumí, že každý napsaný znak koresponduje s určitou zvukovou hodnotou, která je menší než slabika. Systematicky tak rozlišují fonémy slov, která píšou (Ferreiro & Teberosky, 1982).

1.2.7 Psaní vlastního jména v předškolním věku

Jelikož se má praktická část zaměřuje na zaznamenání dopisu, bylo součástí úkolu, který měly děti plnit, i psaní vlastního jména. V následující části proto krátce popíšu fenomén podpisu dětí předškolního věku.

Podpis je pro děti symbolem jich samých. Setkávají se s psaním vlastního jména často, a to už v době, kdy neznají žádná písmena. Pro předškolní děti je podpis atraktivní činností, protože je pro ně symbolem dospělosti. Křestní jméno je pro děti jako symbol jejich osoby, proto považují stejné jméno u jiného dítěte, za jméno odlišné, i když stejně zní. Někdy také považují stejné jméno za určité spojení s člověkem, který ho nosí. Naopak příjmení není pro děti v předškolním období tak atraktivní a nepovažují ho za důležité, proto se ho většinou neučí psát. Příjmení nepíší například z důvodu jeho složitosti nebo délky, ale také proto, že ho tolik nespojují se svou osobou, jako jméno křestní (Ondráčková, 2013).

Díky velkému zájmu předškolních dětí o podpis a jeho atraktivitě je často přirozeným nástrojem k rozvoji počátečního psaní, první pokusy o psaní jsou však často ignorovány a považovány za pouhé čmárání. Písmena v podpisu dítěte mohou být například prvními, u kterých se dítě naučí propojit formu písmene s jeho zvukovou hodnotou. Pozornost k písmenům a jejich zvukovým hodnotám pak může usnadňovat pochopení principů abecedy, tedy že ke každému písmenu patří i jeho zvuková hodnota (Haney et al., 2003).

2 PRAKTICKÁ ČÁST

Praktická část se zabývá používáním grafických systémů u dětí předškolního věku. Zkoumala jsem, jak se předškolní děti vypořádají s instrukcí a jak dokáží splnit zadaný úkol vyžadující notaci informací. Zajímá mě, jakým způsobem budou používat zmíněné grafické systémy (kresbu a písmo), jak se v jejich produktech budou prolínat a kterému systému budou dávat přednost.

2.1 Realizace výzkumu

Zhruba měsíc před Vánoci letošního roku jsem realizovala výzkum zaměřený na používání grafických systémů u dětí předškolního věku. Výzkum proběhl ve dvou mateřských školách ve velkých městech (nad 100 000 obyvatel).

2.1.1 Cíl práce

Cílem mé práce je zjistit, jakým způsobem předškolní děti využívají své znalosti o grafických systémech při notaci informací, jak se dokáží vypořádat s úkolem odkazujícím spíše k písmu, i když se zatím psát systematicky neučily. Budou kreslit, nebo psát? A pokud kreslí, budou ochotné záznamy i zapsat? Pokoušela jsem se zjistit, jestli existují nějaké podobnosti v používaných strategiích při vypořádání se se zadáním úkolu, v rozlišování mezi kresbou a písmem, používání barev, rozložení záznamů na papíře a formou podpisu. Závěrečným cílem bylo zařadit děti do skupin podle používání dvou systémů – kresby a písma a jejich vzájemného prolínání a srovnat formu zaznamenání podpisu s ostatními záznamy.

2.1.2 Metoda výzkumu

Výzkum probíhal v oddělené místnosti v areálu mateřské školy. Nejprve jsem se v mateřské škole účastnila části programu a hrála si s dětmi, aby si na mě zvykly, nebály se se mnou spolupracovat a aby při výzkumu byly smělejší. Paní učitelka mi pak vždy svěřila jedno z dětí, které uvolnila z probíhajícího programu, a to se mnou odešlo do vyhrazené místnosti. K dispozici jsem měla stůl, dvě židle, papíry a pastelky.

Dítě jsem posadila proti sobě za stůl a nejprve se zeptala na pár otázek nesouvisejících s výzkumem, abych navodila atmosféru vzájemné důvěry (například: „Líbí se ti ve školce?“, „Co tě tu nejvíce baví?“, „Co rád/a děláš?“). Dále jsem se zeptala na jméno a věk. Tyto dvě otázky jsem již zaznamenávala, protože byly pro můj výzkum důležité. Dítěti jsem vysvětlila, že mu dám úkol a přečetla instrukci: „*Pokus se zaznamenat dopis Ježíškovi, aby v něm byly alespoň tři věci, které si přeješ k Vánocům.*“. Poté jsem mu podala do ruky

papír a postavila před něj pastelky a tužky. Papír jsem záměrně podávala přímo do ruky, aby si dítě mohlo samo rozhodnout, jaká bude orientace papíru při práci.

Instrukce byla tematicky vázána na Vánoce, protože se domnívám, že psaní dopisu Ježíškovi je pro děti atraktivní, a tak byla zvýšena jejich motivace při účasti ve výzkumu i při tvoření dopisu. Důležité také bylo slovo *zaznamenej*, které bylo do instrukce zařazeno proto, aby dítě mělo možnost volby mezi systémem kresby a písma. Jelikož cílem práce bylo zkoumat jak kresbu (která je pro děti přirozenější), tak psaní (které je pro děti méně uchopitelné), zařadila jsem do instrukce slovo *dopis*, které by mělo odkazovat spíše k psaní. Do instrukce jsem zařadila minimální počet dárků „*tři věci*“, který by měl být impulzem k zaznamenávání většího množství hraček, aby data byla přesnější. Větší počet hraček také odkazuje k tvorbě seznamu, který bývá zaznamenáván taktéž písmem. Dále se výzkum odvíjel od práce dítěte. Měla jsem připraveno několik otázek a vymyšleno, jakým způsobem se budu dětí doptávat. Používala jsem metodu polostrukturovaného rozhovoru, jelikož každé dítě postupovalo při práci jinak. Získaná data jsou ve formě výsledného produktu dětí, kterým je grafický záznam na papíře velikosti A4 a poznatky z pozorování a rozhovoru s dítětem.

2.1.3 Některé otázky z polostrukturovaného rozhovoru

To jsi napsal/a nebo nakreslil/a?

Uměl/a bys to i napsat/nakreslit?

Co jsi napsal/a/nakreslila?

Co jsi chtěl/a napsat/nakreslit?

Myslíš, že Ježíšek pozná, kdo mu dopis poslal? / Uměl/a by ses podepsat?

Víš, jaký je rozdíl mezi kreslením a psaním?

2.1.4 Výzkumný soubor

Výzkumu se zúčastnilo celkem 20 dětí ze dvou mateřských škol. Zkoumané děti byly v předškolním věku, konkrétně od tří do šesti let. Z testovaných 20 dětí jsem 8 nezařadila do výzkumu. Vyřadila jsem je proto, že například odmítaly spolupracovat už od zadání instrukce, chtěly si jen povídat nebo nebyly dostatečně motivované k rozhovoru nad obrázkem, a jejich data tak neměla výpovědní hodnotu pro můj výzkum. Konečný výzkumný soubor tedy tvoří 12 dětí ve věku od tří do šesti let, z toho 6 dívek a 6 chlapců.

2.1.5 Výzkumné otázky

Jak bude dítě postupovat v zadání „zaznamenej“, které by mělo odkazovat k notaci předmětů? Bude dítě kreslit nebo psát?

Rozlišuje dítě psaní a kresbu?

Bude předškolní dítě používat při notaci znaky písma? Jaké?

Existují nějaké podobnosti (kategorie) mezi zkoumanými dětmi z hlediska vypořádání se s úkolem?

Liší se forma písma při zaznamenávání vlastního jména od ostatních písemných záznamů?

2.1.6 Nedostatky výzkumu

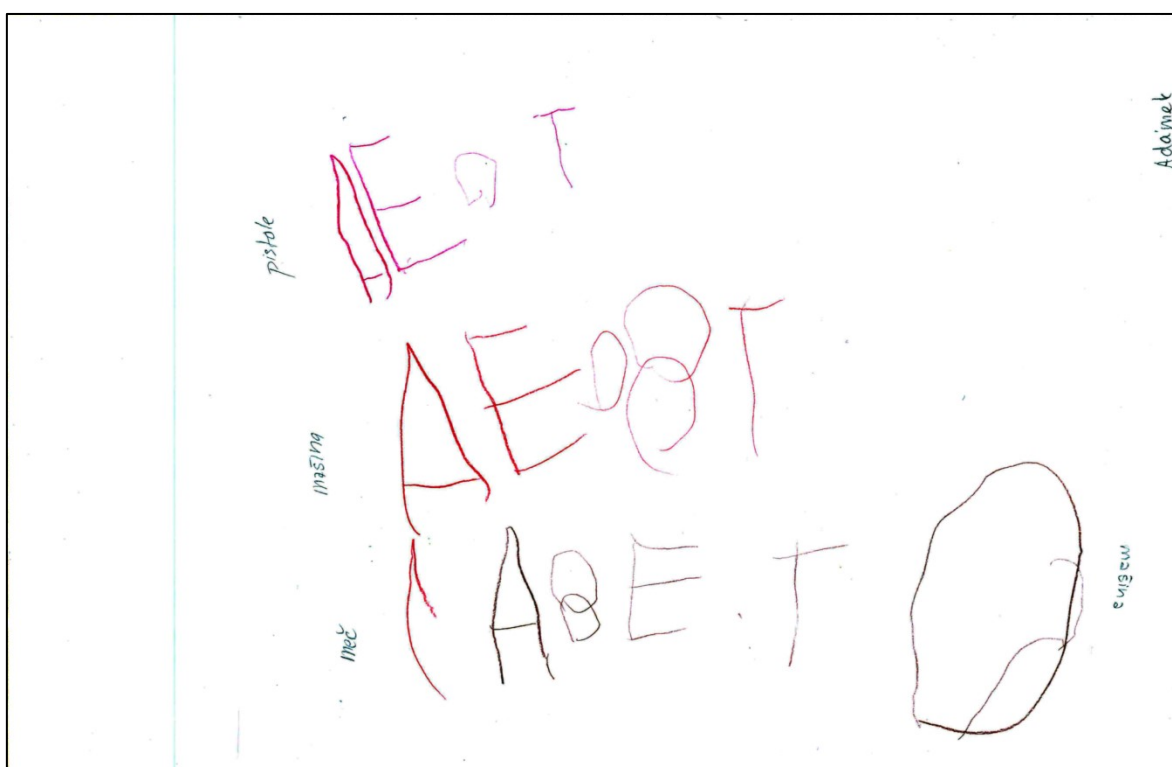
Ráda bych zmínila problémy a nedostatky výzkumu, které mohly ovlivnit jeho výsledky i samotný průběh. Hlavním nedostatkem, se kterým jsem se potýkala v obou mateřských školách, byla časová omezenost. Ani v jedné školce mi nemohli nabídnout dostatek času, který bych si pro svůj výzkum ideálně představovala. Z důvodu časové omezenosti jsou některá data méně obsáhlá než jiná, protože u některých dětí nebyl prostor na případné podrobné doptávání. Některé děti byly plaché, a pokud bych měla více času, myslím si, že by z nich počáteční nervozita opadla, a data bych pak mohla zařadit do výzkumu nebo by byla přesnější. Kvůli tomuto omezení bylo zařazeno do výzkumu pouze 12 dětí, a proto dalším nedostatkem je poměrně malý počet respondentů. V neposlední řadě bych také zmínila nedostatek v mé práci při zadávání úkolu – první z dětí jsem musela z výzkumu vyřadit kvůli nesprávnému zadání úkolu.

2.2 Sebraná data

V následující části popíšu průběh výzkumu s konkrétními dětmi a doplním jej jejich výsledným produktem – dopisem Ježíškovi. Při popisu průběhu výzkumu s dětmi používám pro označení jejich forem zaznamenávání definici systému písma a kresby založenou na vzhledu výsledného produktu podle Dyson (1983), která je uvedena v teoretické části práce. Používám tedy slovo „kreslit“, když se jedná o „produkt neobsahující písmena ani znaky podobné písmenům“, a slovo „psát“ pokud je výsledný záznam „produkt obsahující písmena nebo znaky podobné písmenům“. Nicméně si v další části analýzy všímám i jiných znaků produktů, stejně jako Dyson (1983) ve zmíněné studii, kterými jsou horizontální orientace, linearita a uspořádání znaků podobných písmenům. Zaměřím se i na barevnost jednotlivých záznamů, kterou děti užívají jiným způsobem při kresbě a při psaní, jak uvádí například Brenneman et al. (1996).

2.2.1 Adámek

Adámkovi jsou 4 roky. Po instrukci řekne, co si přeje, ale zdá se, že nechápe, co má dělat. Dlouho je potichu a kouká na mě. Po zopakování instrukce a dodání, že zaznamenat může být napsat nebo nakreslit, začíná psát *se slovy*: „*Já to podepíšu.*“. Papír si otočil na šířku, píše pravou rukou a vybral si červenou pastelku. Začíná v levé horní části papíru a text zaznamenává zleva doprava. Nejprve napíše 4 písmenka AEOT. Po výzvě, aby písmenka přečetl, se podívá na papír a čte: „*To se jmenuje, že si přeju pistoli.*“. Poté píše do druhého řádku pod pistoli pět znaků AEGBT, které napsal jiným odstínem červené. Zaznamenaný text čte: „*To je, že si přeju mašinu.*“. Na další řádek pod mašinu začíná psát další písmena. Nejprve píše znak A, ale zlomí se mu pastelka, bere si hnědou pastelku a píše znovu znak A, poté přidává BET. Zaznamenaný text čte: „*Že si přeju meč.*“. Při výzvě, aby se podepsal, říká „*To je dopis od Adámka.*“. Podpis už ale napsat nechce, říká, že by rád něco nakreslil, a tak nakreslí mašinu. Obrázek mašiny má podobu kruhu kresleného stejnou pastelkou, kterou psal poslední slovo. Zaznamenaná písmena nesouhlasí s písmeny slov, která se snaží napsat. Jednotlivá písmenka neumí pojmenovat. Ve všech slovech se objevují písmena A, E, T. Ve dvou slovech je pak písmeno B a v jednom O. Při práci rozlišuje psaní a kreslení, ale když se ho na to přímo zeptám, rozdíl pojmenovat neumí. Když Adámek slova četl znovu, abychom si ujasnili, co kam zaznamenal, první slovo označil jako meč, druhé jako pistoli a třetí jako mašinu. Prohodil tedy všechna slova, která napsal.

2.2.2 Anička

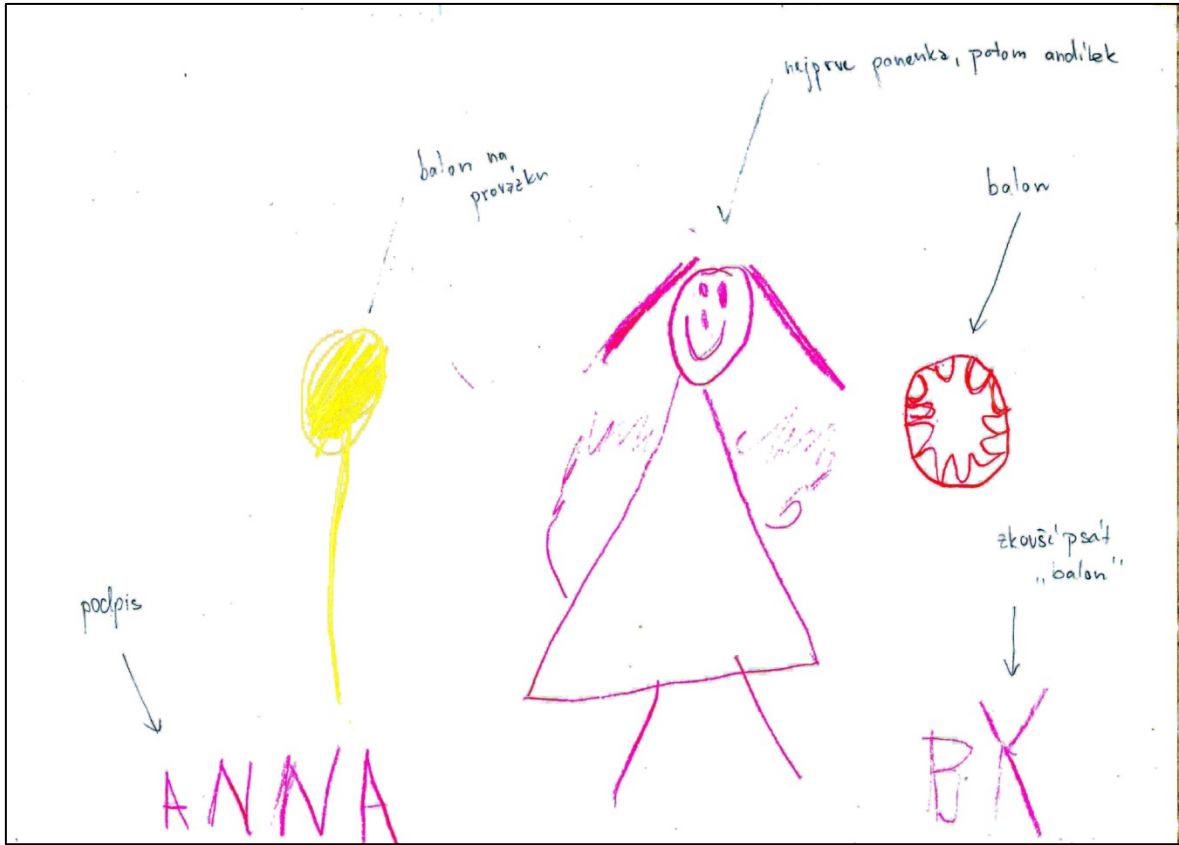
Aničce je 5 a 2 měsíce. Píše pravou rukou. Po zadání instrukce se na nic neptá, pouze sedí a zdá se, že přemýšlí. Po chvíli prohodí, že zapoměla, co si přeje. Potom si vzpomene, papír si otočí na šířku a začíná zaznamenávat v pravé části papíru. Nejprve nakreslí balon červenou pastelkou. Poté na protější část stránky k levému okraji nakreslí žlutý balon, kterému ještě přidělá provázek. Po otázce, co dalšího si přeje, začíná kreslit doprostřed stránky mezi oba balony růžovou pastelkou. Nejprve výtvar označí jako panenku, poté jí přidělá křídla a označí ji jako andílka. Pokaždé, když zaznamená jednu hračku, ptám se, zda kreslila, nebo psala – vždy odpovídá, že kreslila. Po dlouhém povzbuzování k písmu se pokusí napsat balon pod první hračku. Začíná písmenem B a potom říká, že neumí A, a místo toho napíše K, písmena správně pojmenuje. Když chci, aby mi přečetla, co napsala, čte: „B-K“. Ostatní hračky už psát nechce, a tak ji vyzývám k podpisu. Podpis směle zapíše jako ANNA, a to zleva doprava. Při jeho čtení hláskuje: „A-NA“. Při práci střídá pastelky – na každou hračku použije jinou, ale při psaní zůstává u jedné (podpis i označení balonu je psáno růžově). Na moji otázku, zda zná rozdíl mezi čtením a psaním, odpovídá záporně, ale v rozhovoru mezi systémy rozlišuje:

V: Uměla bys to i napsat pod ty hračky?

D: Já to neumím psát.

V: A zkusíš to napsat jen tak, jak si myslíš, že to vypadá?

D: Já ty písmena neumím.

2.2.3 David

Davidovi je 4 a 6 měsíců. Po zadání instrukce se neptá, co má dělat a rovnou začíná pracovat. Papír si otočí na šířku, bere do pravé ruky fialovou pastelku a začíná kreslit hodiny do levého horního rohu. Hodiny prý nakreslil. Na mou výzvu hračku i zapíše (pod obrázek) a při psaní si hláskuje písmenka: „*H-O-G-E-N*“, ale písmenko G zapsal jako zrcadlově obrácené S. Svůj zápis přečte jako: „*HO-DI-NY*“. Jeho další přání je batoh a tentokrát rovnou začíná psát (hned vedle zápisu hodin), napíše *BATOH* a označí záznam jako písmo. Při psaní si hláskuje, u hláskování písmenka *Ť* se zarazí a říká, že zapomněl, jak se píše, poté ale napíše písmenko *T*. Po výzvě, aby přečetl, co napsal, čte: „*BA-ŤO-H*“. Při čtení po písmenkách správně přečte všechna písmenka a *T* přečte jako *T*. Jako poslední hračku si přeje puzzle, které nejprve nakreslí (obdélník) a potom dovnitř zapíše písmena *PHO* a potom nezřetelné písmenko, které se nejvíce podobá písmenu *L*. Na mou otázku odpovídá, že hračku nakreslil i napsal. Svůj zápis čte jako: „*PU-CLE*“ a po písmenkách přečte: „*P-H-O-L*“. Když se ptám, jestli Ježíšek pozná, kdo mu dopis poslal, začíná psát podpis (pod zápis batohu). Píše písmena *DAVD* (písmena se mu na stránku nevejdou, ale snaží se je napsat všechna za sebe). Zápis hláskuje jako: „*DA-VID*“ a po písmenkách čte: „*D-A-VI-D*“. Na přímou otázku na rozdíl mezi čtením a psaním, odpovídá, že neví, ale při práci rozlišuje oba systémy.

V: A myslíš, že Ježíšek pozná, od koho to je?

D: (směje se) To určitě nepozná, tak to se ještě podepíšu.

V: To jsi nakreslil nebo napsal?

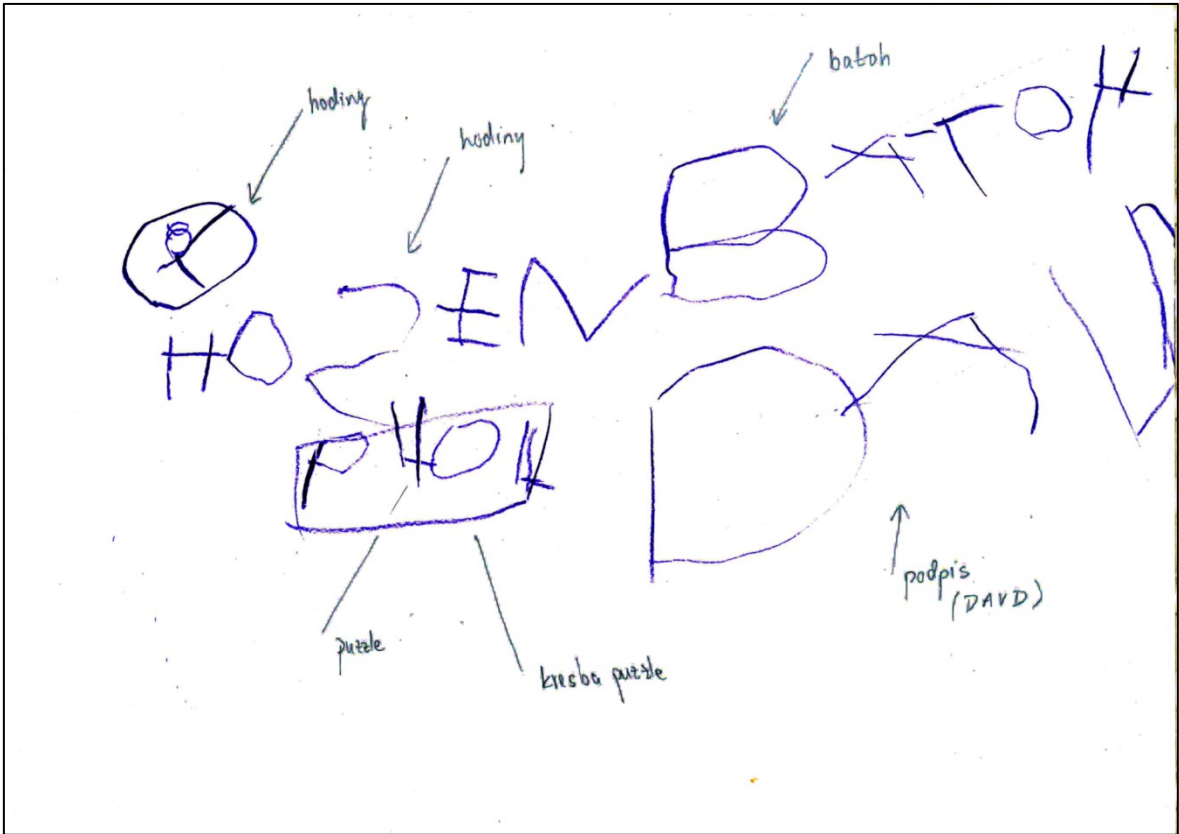
D: Napsal.

V: A cos tam napsal?

D: DA-VID

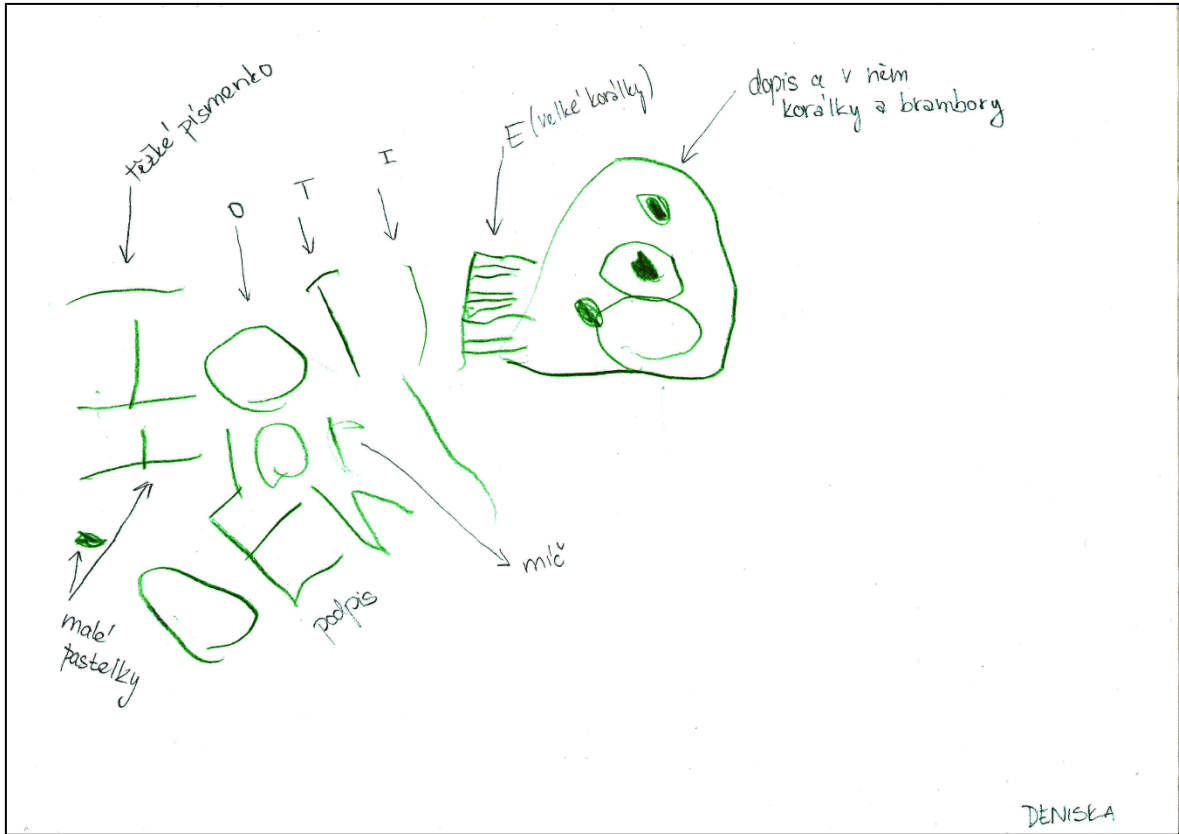
V: A umíš to po písmenkách?

D: D-A-VI-D

2.2.4 Deniska

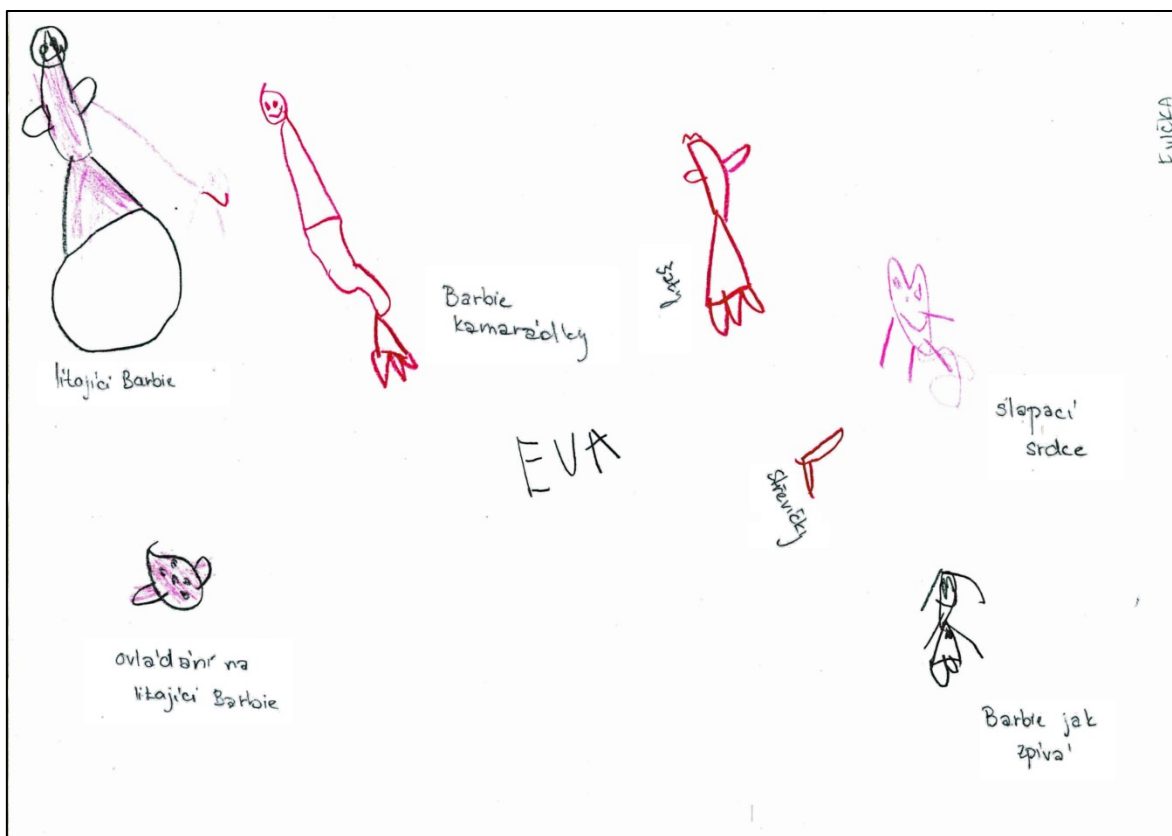
Denisce jsou tři roky a pět měsíců. Papír si otočila na šířku. Po přečtení instrukce začíná vyjmenovávat, co si přeje. Zeptám se jí, zda se to pokusí zaznamenat. Souhlasí, ale nezačíná pracovat. Zeptám se znovu, jestli by mohla zkusit zaznamenat nějaký dopis, aby Ježíšek věděl, co jí má přinést. Začíná zaznamenávat pravou rukou do prostřední spíše horní části papíru a kreslí dopis a v něm kolečka, která označuje jako korálky a brambory. Svůj záznam označuje jako kreslení. Na opakovanou výzvu, aby přání i zapsala, začíná psát se slovy, že doma už psala. Píše nalevo od obrázku, začíná písmenkem T, vlevo od něj napíše O, poté vpravo od T napíše I a poté zase vlevo od O napíše znak, který pojmenuje: „*těžké písmenko*“. Ostatní písmena pojmenuje správně. Když ji vyzvu, aby zkusila zápis přečíst v celku, říká, že to nedokáže. Svůj záznam označuje jako psaní. Dále si přeje velké korálky a zaznamenává je rovnou písmenem E, které má několik čárek. Svůj záznam znovu označí jako písmo. Když se zeptám, co napsala, říká, že písmenko E, které je jednoduché psát. Třetí přání jsou malé pastelky, které zaznamenává na levou stranu papíru, pod předchozí zápis písmen. Záznam je proveden formou tečky a znaku, který se skládá ze svislé čáry a z vodorovné. Záznam čte: „*pastelky*“. Hned si vzpomíná na další přání, kterým je malý míč. Tentokrát rovnou píše písmena IOI. Jednotlivá písmena správně vyhláskuje, a když se ptám, co napsala, říká, že malý míč. Celý záznam je jednou barvou – zelenou a je orientován spíše do levé části papíru. Na závěr se na mou výzvu ochotně podepíše a na otázku, jaký je rozdíl mezi kreslením a psáním, odpovídá, že neví.

DENISKA

2.2.5 Evička

Evička je 5 let a 8 měsíců. Po zadání instrukce říká, že to, co si přeje, neumí napsat. Ani po výzvě, aby to alespoň zkusila, se do práce nepouští. Povím jí, že to může i nakreslit. Dárky pak zaznamenává pravou rukou na papír, který si otočila na šířku. Začíná od levého horního rohu, další obrázky rozmístila téměř po celé ploše papíru, ale postupuje při kreslení od levé části papíru do pravé. Při kreslení používá tři druhy barev a první dva obrázky (umístěné pod sebou) vybarvila. Ostatní obrázky jsou kresleny jednobarevně a nejsou vybarvené. Po výzvě k podepsání umístila podpis doprostřed, je psaný správnými písmeny, které odpovídají jménu. Podpis je psaný černou barvou. Po výzvě, aby ho přečetla, hláskuje: „E-V-E“. Rozdíl mezi psaním a kreslením pojmenovat nedokáže.

2.2.6 Fanda

Fanda si jako jediný papír otočil na výšku, začíná psát pravou rukou od levého horního rohu a píše po řádkách. Pouze píše, nekreslí. Při psaní používá jednu barvu pastelky. Nejprve napíše písmena NEJVS, poté se zarazí se slovy, že se mu to nepodařilo. Přeškrtně poslední písmenko a začne znovu na nový řádek. Píše NEJVJS, zarazí se a přepíše S na C, dále píše Í. Poté napíše dvojtečku a AUTO. Při výzvě, aby záznam přečetl, čte: „*NEJ-VĚT-ŠÍ AUTO*“ a dodává: „*Já bych chtěl největší auto a ještě něco.*“ a začíná znovu psát. Napíše AGTOVKU, a přitom si písmenka hláskuje: „*A-K-T-O-V-K-U*“. Záznam přečte jako: „*Aktovku*“. Neví, co si přeje dalšího, a tak ho vyzvu k podpisu. Podepíše se FANDA, správně slovo přečte i vyhláskuje. Téměř všechna slova jsou zapsána správnými písmeny, která souhlasí se zvukovou hodnotou zapisovaného slova. Výjimkou je slovo „největší“, které napsal jako NEJVJCÍ a slovo „aktovku“, kde zaměnil písmenko. Slova řadí pod sebe a podpis připojuje nakonec. Mezi slovy NEJVJCÍ a AUTO přidává dvojtečku. Z jeho výpovědi se zdá, že původně chtěl napsat slovo „nejvíc“ a za něj dvojtečku. Pravděpodobně naznačil, že si nejvíc přeje dále vyjmenované dárky. Při čtení ale slovo přečetl po slabikách jako největší a spojil je do smysluplného celku se slovem auto. Po otázce na rozdíl mezi kreslením a psáním dlouho přemýšlí, ale nakonec říká, že neví.

NEJUX

nepovadene'

NEJVEI AUTO

najvětš' auto

AGTOVKU

aktorka

FANDA

podpis

Fanda

2.2.7 Matyllda

Matyldě jsou 4 roky a 2 měsíce. Po instrukci vezme papír a otočí si ho na šířku, ale dlouho nic nedělá. Ptám se, co si přeje. Říká že betlém, nezačíná ale pracovat a vypadá, že přemýšlí. Protože mlčí asi 3 minuty, říkám ji instrukci znovu a dodávám, že zaznamenat znamená psát nebo kreslit. Řekne, že neumí psát, ale že se už učí. Povzbuzuju ji, že nejdřív může betlém nakreslit a potom napsat. Začíná kreslit od levého dolního rohu pravou rukou. Obrázek vykresluje velice dlouho, kreslí velké detaily a často střídá pastelky. Svůj výtvar označuje jako kresbu a odmítá psát, říká, že to neumí. Další přání je vánoční stromeček, který kreslí přes celou pravou část stránky. Opět obrázek vykresluje velice dlouho a dává si záležet na detailech. Záznam opět označuje jako kresbu a odmítá psát. Následně dlouho přemýšlí, co dalšího si přeje, a tak se ptám, jestli se umí podepsat. Říká, že ano, a ptá se, z jaké strany má psát. Když jí to řeknu, nepíše a začne kreslit do stromečku další řetěz. Na výzvu, aby se podepsala, nereaguje. Po chvíli oznámí, že dokreslila řetěz, a svolí k psaní podpisu. Píše do horního levého rohu červenou pastelkou MTAY. Na výzvu podpis přečte.

V: Přečteš mi teď, co si tady napsala?

D: Já neumím číst.

V: A co si chtěla napsat?

D: Matyllda

V: Víš, jaký je tohle písmenko?

D: Ne.

V: A to druhý?

D: T

V: A to třetí?

D: Nevím

V: A to poslední?

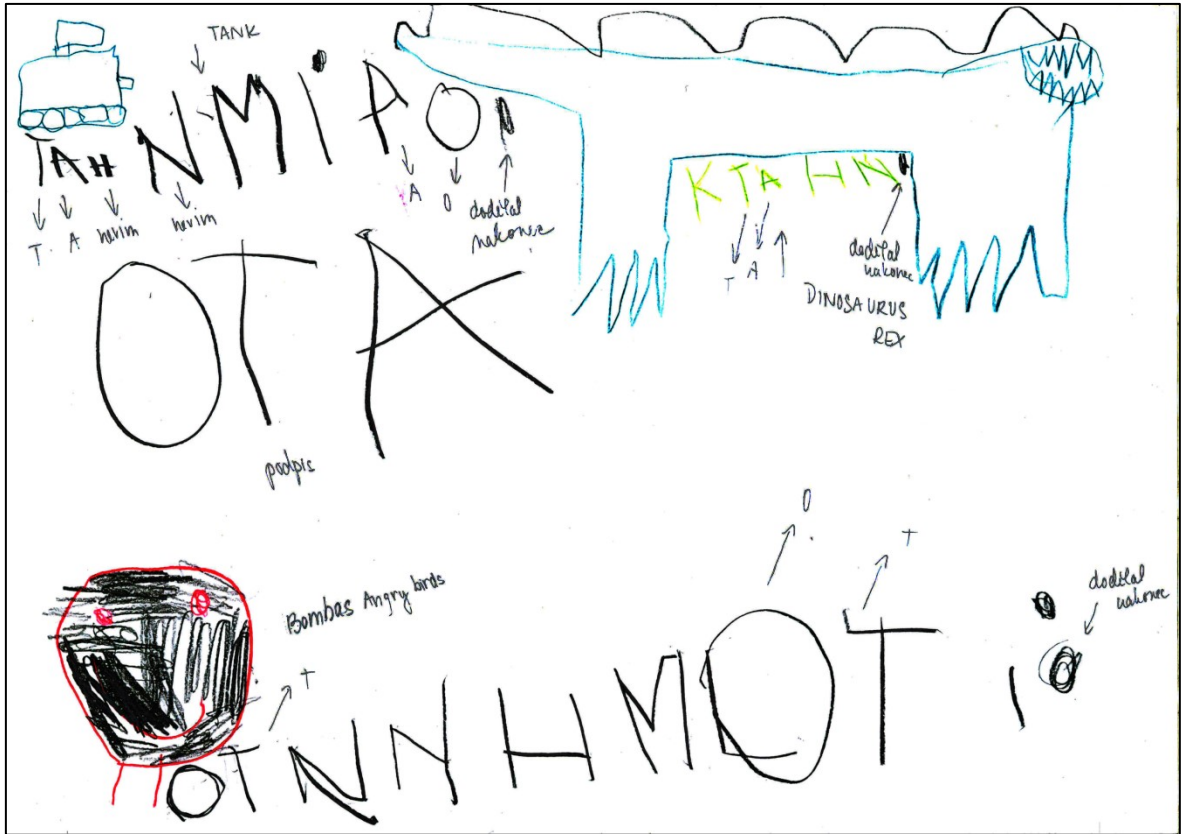
D: Xylofon

Posledním přáním je věnec, který zaznamená na dolní okraj obrázku mezi betlém a stromeček. Věnec označuje jako kresbu („Kreslím, pořád kreslím.“). Psát znovu odmítá, říká, že na to nezná písmenka. Všechny obrázky stojí na dolním okraji stránky, podpis je nahoře. Rozdíl mezi kreslením a psaním pojmenovat neumí.

2.2.8 Otík

Otíkovi je 5 let. Po instrukci si papír otočí na šířku a při práci střídá různé barvy pastelky. Začíná od levého horního rohu a kreslí malý obrázek (tank) modrou pastelkou, kterou drží v pravé ruce. Poté pokračuje do pravého horního rohu a kreslí dinosaura. Následně si vezme červenou pastelku a kreslí do levého dolního rohu obrys červeného panáčka, kterého vybarvuje černou barvou. Poté dokresluje černou pastelkou něco na dinosaura. Když dokreslí všechny obrázky, doptávám se. Záznam dinosaura označuje jako kresbu. Říká, že to neumí napsat, ale po druhé výzvě začíná psát pod dinosaura písmenka KTAHN zleva doprava. Všechna písmena jsou napsána stejnou zelenou barvou. Požádám ho, aby záznam přečetl, ale říká, že neumí číst. Ptám se, co chtěl napsat, a na to odpovídá: „*Dinosauria Rexe*“. Při čtení po jednotlivých písmenkách pozná jen T a A, ostatní nezná. Poté začíná psát pod tank černou pastelkou a píše písmenka TAHNMIAO. Říká, že to přečíst neumí, ale chtěl prý napsat tank. Z písmenek správně pojmenuje T, A, druhé A a O. Požádám ho, aby i poslední hračku napsal. Začíná psát OTNNHMOTI. Píše černou pastelkou, písmenka se postupně zvětšují, píše znovu zleva doprava. Z písmenek správně pojmenuje jen T, O a druhé T. U ostatních říká, že neví. Když mu řeknu, aby přečetl, co napsal, rovnou odpovídá: „*Angry birds bombas*“ (Tentokrát už neříká, že číst neumí, ale rovnou čte). Nakonec se ptám, jestli Ježíšek bude vědět, kdo mu dopis poslal. V reakci na to začíná psát na volné místo do levé části obrázku velkými písmeny OTA. Ptám se, co napsal, a odpovídá, že Ota. Jednotlivá písmenka pak také správně pojmenuje. V ostatních slovech poznává jen písmenka z jeho podpisu, ale psát umí i jiná. Nepozná je však stoprocentně, v posledním zápisu u prvního písmena O říká, že neví. Na mou otázku, zda ví, jaký je rozdíl mezi kreslením a psaním, odpovídá záporně. Na závěr bere do ruky černou pastelku a za každý zápis udělá velkou tečku. Ptám se, co to znamená a on odpovídá: „*Máma mi říkala, že za každou větou se vždycky píše tečka*“.

2.2.9 Pěťa

Pěťa po zadání instrukce nezačíná pracovat, pouze se na mě dívá, jako kdyby čekal na další pokyny. Ptám se, co si přeje k Vánocům. Odpovídá, že policejní stanici. Požádám ho, aby ji zkusil zaznamenat, ale říká, že neví, jak to nakreslit. Vyptávám se na další hračky v domnění, že neumí pouze stanici, a doufám, že jiné hračky nakreslit zvládne.

V: Co si přeješ?

D: Policejní stanici.

V: Zkusíš jí zaznamenat?

D: Nevím, jak to nakreslit.

V: A co si ještě přeješ?

D: Lego friends policajty.

V: A zkusíš je nakreslit?

D: Já nevím, jak se to kreslí.

V: Tak to jen zkus.

D: Nevím. Babička mi drží ruku a kreslí se mnou.

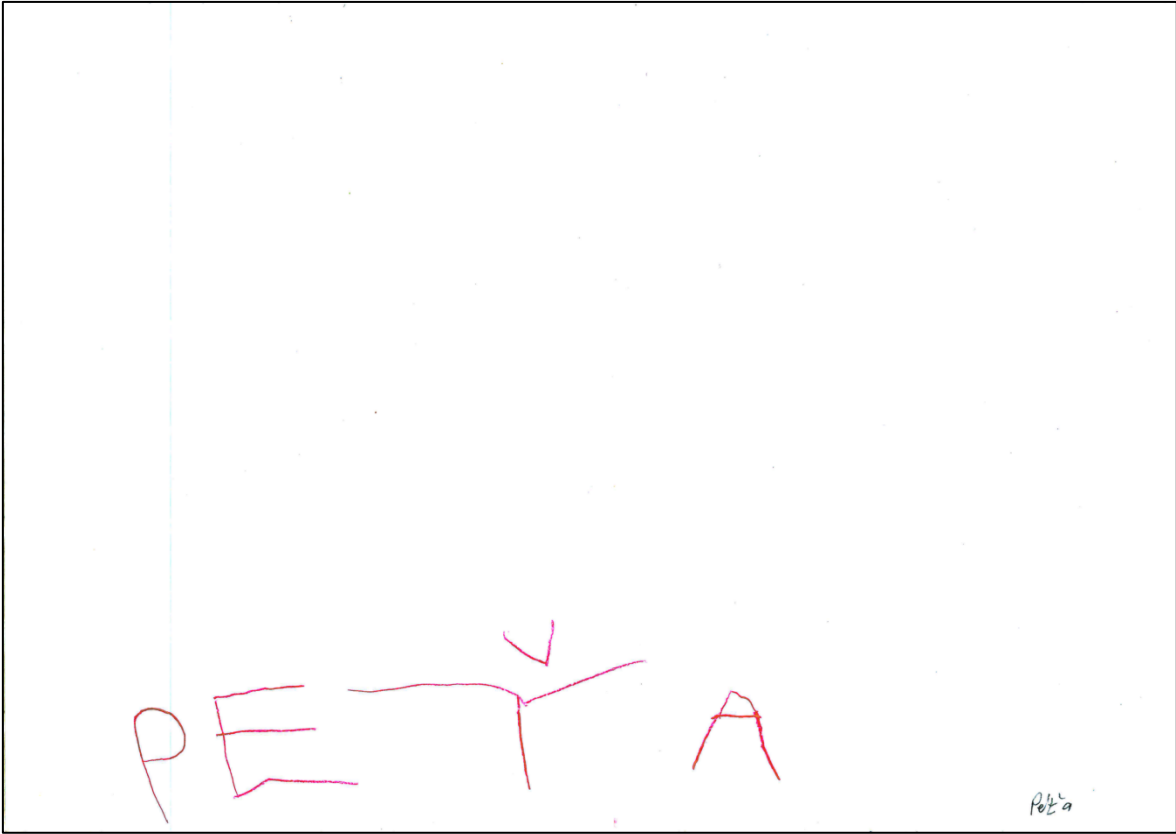
V: Tak to teď zkus sám, určitě to zvládneš.

(mlčí a nic nedělá).

V: Tak si zkus vzpomenout, jak vypadá a nakreslit to.

D: Já nevím, aby sem se na to koukal, jak jsme to podepsali, ona mi to babička podepíše a potom já to opíšu po ní.

Zkousím ho pak přivést k tomu, jak by mohla vypadat policejní stanice. Nabízím mu, aby si zkusil vzpomenout, jak vypadá jejich domeček, ve kterém bydlí, a aby pak zkusil nějaký takový nakreslit jako policejní stanici. Odpovídá, že ne, protože jejich domeček se na papír nevejde. Ptám se tedy, jestli umí něco napsat. Odpovídá, že jen Pěťa Novák. Začíná psát červenou pastelkou na dolní okraj stránky poměrně velkými písmeny. Píše pravou rukou zleva doprava. Napsal PEŤA. Když ho vyzvu, aby svůj podpis přečetl, odpovídá, že to neumí. Když se ale zeptám, jestli ví, co je tam napsáno, odpovídá: „Pěťa Novák“. Rozdíl mezi kreslením a psaním pojmenovat neumí.

2.2.10 Sofinka

Sofince je 6 let. Po zadání instrukce zaznamenává dárky na papír, který si otočila na šířku. Začíná v pravém horním rohu nakreslením dárku a postupuje doleva. Své počínání komentuje slovy: „*Jsem levák, a proto píšu takhle.*“ (píše levou rukou). Je zajímavé, že o svém počínání mluví jako o psaní, když se ale zeptám přímo, říká, že kreslila. Text a obrázky jsou zaznamenány v jedné lince, spíše v horní části papíru. Svá přání zaznamenává zprava doleva a kombinuje obrázky a znaky. Po požádání, aby záznam přečetla, komentuje jednotlivé části záznamu. Nejprve nakreslila dárek, potom znaménko plus, dále kočár, a nakonec dodává znak, který prý znamená hotovo. Druhý dárek zobrazuje obdobným způsobem. Na můj dotaz, zda psala, nebo kreslila, odpovídá, že kreslila. Podpis dodává až po mém vyzvání, píše jej doprostřed stránky, pod obrázky a text, zleva doprava, za využití skutečných písmen. Při psaní si hláskuje písmenka: „*S-O-F-I*“. K práci si vybrala pouze jednu barvu pastelky – červenou. Na otázku, jaký je rozdíl mezi kreslením a psaním odpovídá: „*Nevím, to se ještě ve školce neučíme*“.

2.2.11 Štěpánek

Štěpánkovi jsou přesně tři roky. Papír si otočil na šířku a po zopakované instrukci si bere do ruky oranžovou pastelku. Začíná zaznamenávat doprostřed stránky. Píše pravou rukou zleva doprava a přitom říká: „*velký O*“, píše O, poté píše O, ale říká: „*velký X*“, podobným způsobem pokračuje v zaznamenávání písmen O (kruhů) a střídavě je pojmenovává jako O a jako X. Po výzvě k přečtení, čte svůj záznam, ale poté ho označí jako kresbu ocasu draka.

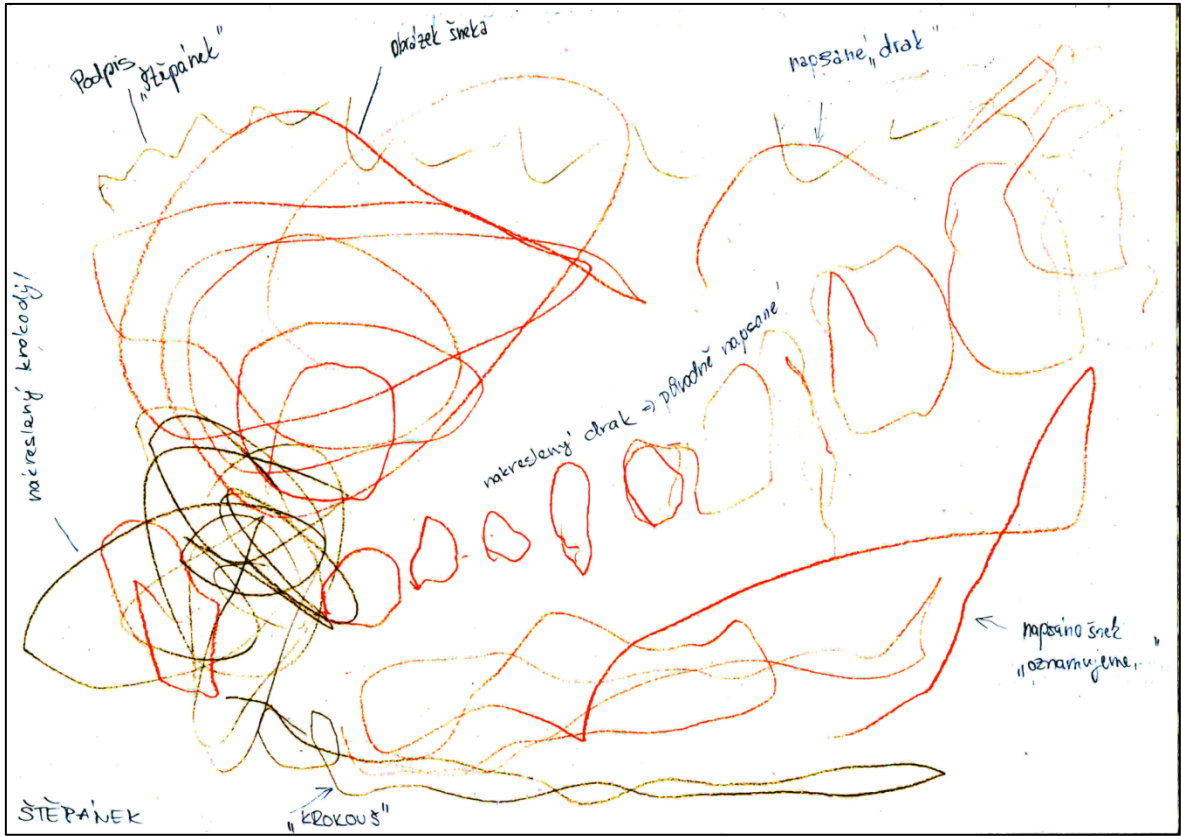
V: Tak super a co si ted' napsal?

D: (čte) Já chci, aby Ježíšek ti napsal draka!

V: A to si teda napsal nebo nakreslil?

D: Nakreslil jenom. To je ocas draka.

Nad tento záznam přidává oranžové „klikyháky“ a říká, že tam je napsáno drak. Dále nakreslí v levé části papíru obrázek šneka, který připomíná spirálu. Označí ho jako psaní, poté se ale zarazí a říká, že to nakreslil a že to ještě musí napsat. Do dolní části stránky napíše další „klikyháky“ a přitom říká: „*Oznamujeme Vám Ježíšku, že chci takovýhodle šneka*“. Ptám se, co si přeje dalšího a on odpovídá, že mu to mám napsat já a že on bude odpočívat. Po povzbuzení, že to zvládá dobře sám, odpoví, že si přeje ještě krokodýla. Zaznamená ho hnědou pastelkou do levého dolního rohu a označí záznam jako kreslení. Poté se přání ještě pokouší napsat, a to tak, že na dolní okraj stránky znázorní podlouhlé čáry, které jsou místy přes sebe, a přitom si hláskuje „*kro-kooooouš*“. Při dlouhém Ó protahuje čáru na papíře. Na výzvu, aby se podepsal, říká, že podpis neumí a chce po mně, abych ho napsala já. Po povzbuzení a opakované výzvě, aby pouze zkusil napsat, jak si myslí, že se jeho jméno píše, začíná dělat vlnovku do horní části papíru také hnědou barvou. Záznam přečte: „*Štěpánek*“. Kompletní záznam pokrývá celou stránku a je zaznamenaný dvěma barvami, hnědou a oranžovou. Rozdíl mezi kreslením a psaním pojmenovat neumí.

2.2.12 Terezka

Terezka po instrukci dlouho mlčela a zdálo se, že nevěděla, co dělat. Zeptala jsem se, co si přeje a jestli to umí zaznamenat. Řekla, že ne, ale při výzvě, aby to nakreslila, vzala do pravé ruky modrou pastelku. Papír si otočila na šířku a začala zaznamenávat na dolní okraj stránky. Souhlasila s kresbou, ale přitom začala psát znaky, které se podobaly konvenčním písmenům. Zaznamenala tři znaky a svůj výtvar označila jako psaní. Po výzvě k přečtení znaků ale číst odmítá. Položila jsem jí tedy otázku jinak a zeptala se, co je to za věci, které právě zaznamenala. Odpověděla mi, že jsou to dárečky. Dále už nevěděla, co si přeje, tak jsem ji poprosila o podpis. Začala psát černou pastelkou nad záznam dárečků. Napsala dva znaky, konkrétně písmeno A a písmeno E se čtyřmi čárkami. Znaky přečetla jako Terezka. Nakonec pojmenuje rozdíl mezi kreslením a psaním.

V: Víš, jaký je rozdíl mezi kreslením a psaním?

T: Jo.

V: a řekneš mi to?

T: Dopis.

2.3 Zpracování dat

K zodpovězení výzkumných otázek jsem se snažila najít podobnosti napříč jednotlivými grafickými produkty dětí, podle nich jsem data zpracovala, a vyvodila tak různé kategorie a podkategorie. Hlavními kategoriemi jsou Reakce na zadanou instrukci, Rozložení na stránce, Barva záznamu a Jak dítě samo rozlišuje mezi grafickými systémy při práci. Popisují záznam jako celek z různých pohledů, hledají podobnosti mezi způsoby plnění úkolu u jednotlivých dětí a odrážejí znaky kresby a písma v předškolním věku.

2.3.1 Reakce na zadanou instrukci

Kategorie popisuje bezprostřední reakci dítěte na zadanou instrukci. Zajímá mě, zda dítě instrukci pochopilo, jak ji pochopilo a jestli vědělo, co je po něm žádáno. V druhé řadě se zaměřím na to, jaký systém si dítě vybralo k prvnímu záznamu v reakci na instrukci – zda dítě začíná svůj záznam psaním, nebo kreslením.

Dítě po instrukci nezačíná pracovat

Zařadila jsem do této kategorie nejprve děti, které po instrukci ihned nezačaly pracovat, ale seděly v tichosti a vypadaly, že přemýšlí, co by si přály. Některé z nich dokonce samy řekly, že neví, co si přejí, nebo že to právě zapoměly. Sofinka dlouze přemýšlela, a když jsem se zeptala, co si přeje k Vánocům, vzala do ruky pastelku a začala zaznamenávat jednoduché obrázky a znaky. Anička naopak ihned řekla, že právě zapoměla, co si přeje. Po chvíli dalšího přemýšlení začala kreslit se slovy „*Jo, balon!*“.

Další podskupinu tvořily děti, které nepochopily instrukci nebo nevěděly, jak úkol splnit. Tato skupina byla početnější a spadá do ní Matylda, Pět'a, Štěpánek, Adámek, Deniska, Evička a Terežka. U Matyldy jsem si nebyla jistá, jestli přemýšlí, nebo neví, jak se s úkolem vypořádat. Na dotaz, co si přeje, odpověděla, že betlém. Začala ale pracovat až po dodání, že *zaznamenat* znamená třeba nakreslit nebo napsat, a rozhodla se pro kresbu. Terežka řekla, že to neumí zaznamenat. Když jsem jí nabídla kresbu, přikývla a směle se pustila do zaznamenávání dárků, ale přitom začala psát znaky podobné písmenům. Evička na instrukci rovnou řekla, že psát neumí, a na výzvu začala kreslit. Štěpánek dlouho mlčel, a když jsem zopakovala instrukci, řekl, že neví, jak se píše. Po výzvě, že to může jen zkusit, začal psát kroužky, které při psaní pojmenovával jako O a X. Jako dalšího jsem do této kategorie zařadila Pět'u, který nezačal pracovat, věděl, co si přeje, ale nevěděl, jak to má zaznamenat. Po opakovaných povzbuzeních a výzvách kreslit ani psát nezkusil. Zdálo se, že se psaní obává a je zvyklý psát a kreslit pouze za pomoci babičky. Nakonec napsal podpis

na dolní okraj stránky. Deniska věděla, co si přeje, ale začala pracovat až po pozměněné instrukci: „*Zkusíš zaznamenat nějaký dopis, aby Ježíšek věděl, co ti má přinést?*“. V reakci na to začala kreslit kruh jako dopis. Adámek také nepochopil instrukci *zaznamenej*, protože nejprve jen řekl, co si přeje, a poté se na mě díval a čekal na další pokyny. Když jsem mu řekla, jestli to zkusí zaznamenat, zase dlouho mlčel. Až po zpřesnění instrukce začal psát písmena.

D: Já bych si radši přál pistoli.

(mlčí a kouká na mě)

V: A zkusíš to nějak zaznamenat?

(dlouho mlčí a kouká na mě)

V: Napsat nebo nakreslit?

D: Jo, já to podepíšu.

Dítě po instrukci začíná kreslit

Tato kategorie se týká dětí, které instrukci pochopily jako výzvu ke kreslení. Neptaly se, co mají dělat, nevypadaly z instrukce *zaznamenej* zmateně a ihned začaly kreslit. Spadají sem pouze dvě děti, a to Otík a David. Otík se na nic neptal, vzal do ruky pastelku a beze slova nakreslil tři obrázky. David po instrukci nejprve nakreslil hodiny, na mou výzvu je i napsal.

Dítě po instrukci začíná psát

Kategorie se týká dětí, které po instrukci *zaznamenej* postupovaly za využití systému písma. Spadá sem pouze Fanda, který jako jediný ihned po instrukci začal psát konvenčními písmeny.

2.3.2 Jak dítě samo rozlišuje mezi systémy

Následující kategorií se pokusím popsat, jak děti samy rozlišovaly mezi systémy a jak případně při práci přecházely z jednoho do druhého. Při analýze se zaměřím pouze na záznam přání (bez podpisu), jelikož všechny děti při psaní podpisu věděly, že píší. Každé dítě tak nějakým způsobem rozlišovalo mezi kresbou a písmem, protože podpis je specifický fenomén a děti mají zafixované, že podpis se vždy píše. Na specifčnost podpisu se zaměřím v další části práce. V této části mě bude zajímat pouze záznam přání, při kterém si dítě samo vybíralo, jaký systém použije. Z toho důvodu jsem do této kategorie nemohla zařadit Pét'u, který odmítal svá přání jakkoli nakreslit nebo napsat. Svůj podpis označil jako písmo.

Dítě označuje svůj záznam jako kresbu

Děti spadající do této kategorie záznamy svých přání označovaly pouze za kresbu a žádný nepovažovaly za písmo. Sofinka, Evička a Matylda jako jediné označují svůj záznam dárků pouze za kresbu. Sofinka zaznamenala obrázkové znaky a jiné grafické znaky, které spojila do celku, který se podobá větě. Svůj výsledný záznam označila jako kreslení, i když přímo při práci říkala, že píše. Když jsem se zeptala, jestli mi záznam přečte, ochotně přeříkala jednotlivé znaky v záznamu.

Matylda při práci výrazně odmítala psaní. Když jsem ji požádala, aby záznam, který označuje jako kresbu, ještě popsala, odmítla se slovy, že to neumí.

V: A to kreslíš nebo píšeš?

D: Kreslím, pořád kreslím

V: Umíš to i napsat?

D: Ne.

V: A nezkusíš to alespoň tak, jak si myslíš, že se to píše?

D: Ne, já neumím na to písmena, ani je neznám.

Matylda si je velice jista tím, že se pohybuje v systému kresby, a tomu odpovídá i její výtvar. Kresba je v něm velice výrazná s propracovanými detaily a různými barvami. Evička podobně jako Matylda odmítala psát a veškeré záznamy hraček označovala jako kresbu.

Dítě označuje svůj záznam jako písmo

Terezka a Fanda naopak označovali celý svůj záznam jako písmo. Fanda si byl v systému písma velice jistý, slova, která psal, při psaní hláskoval, a dokonce poznal, když udělal chybu. Veškeré své záznamy pak označoval za písmo. Terezka používala znaky podobné písmenům, ale po zadání instrukce, nevěděla, co má dělat.

V: Tak co si přeješ? Umíš to zaznamenat?

D: Nee.

V: A nakreslíš to?

D: Jo.

V: A to jsi napsala nebo nakreslila?

D: Napsala.

Terezka souhlasila s kresbou, ale potom označila svůj záznam jako písmo. Když jsem chtěla, aby mi záznam přečetla, odmítla. Na otázku, jestli ví, co je to za věc, ale odpověděla, že dárečky.

Dítě označuje své záznamy jako kresbu, jiné jako písmo

Tato kategorie je nejpočetnější a spadá do ní Adámek, Anička, David, Deniska, Štěpánek a Otík. Všechny tyto děti podobným způsobem rozlišovaly při práci mezi systémem kresby a písmem. Ve své práci označovaly jednotlivé záznamy jako kresbu a jiné záznamy jako písmo. Některé děti měly hranice systémů více ujasněné, některé méně a často mezi systémy přecházely tak, že například záznam označily jako kresbu a po chvíli ten samý záznam jako písmo (například Štěpánek – jeho kresba a popis draka). Nikdo z nich ale neoznačoval svůj záznam pouze za kresbu, jako v případě Matyldy. Nikdo také nepovažoval výsledný produkt pouze za písmo, jako Fanda nebo Terezka. Adámek sice používal primárně písmo, ale poté dodal, že by rád něco nakreslil, a doplnil písmo schématickou kresbou mašiny.

2.3.3 Rozložení na stránce

Kategorie se zaměřuje na celkovou strukturaci stránky, na její orientaci a na způsob, jakým děti své záznamy na stránce rozložily. Zaměřím se na to, jestli se v záznamu objevuje linearita a horizontální řazení, které je typické pro systém písma, nebo zda je záznam jinak strukturován, například způsobem typičtějším pro kresbu. Bude mě zajímat i směr zaznamenávání písma (zprava doleva nebo zleva doprava).

Velmi přesné řádky

Kategorie se vyznačuje specifickým uspořádáním slov na papíře, který může být orientovaný jak na šířku, tak na výšku. Grafické celky jsou na stránce řazeny do víceméně přesných horizontálních řádků.

Adámek zaznamenával dárky na papír orientovaný na šířku, přičemž jednotlivá slova psal do tří řádek (každé slovo v jedné řádce), všechna řazena pod sebe a přibližně doprostřed stránky. Při psaní postupoval zleva doprava. Za poslední slovo (meč – zapsáno jako ABET) doplnil ještě kresbu mašiny, která je s ním zarovnána v řádku.

Podobné rozložení jako Adámek má i Terezka, která si také otočila papír na šířku a zaznamenala na něj dva celky. Jeden se skládá ze tří znaků a vyskytuje se na lince dolního okraje stránky přibližně uprostřed. Druhý zápis umístila těsně nad předchozí a označila ho jako svůj podpis.

Fanda si jako jediný otočil papír na výšku a zaznamenával dárky způsobem, který se strukturou podobá dopisu nebo seznamu položek. První slovo začíná těsně u horního a levého okraje stránky, další slova umisťoval vždy těsně pod slovo předchozí a jako poslední pod všechna slova umístil i svůj podpis.

Sofinka otočila svůj papír na šířku a dárky zaznamenávala do celků, které se strukturou blíží větám. Začala ovšem v levé části papíru a postupovala při zaznamenávání zprava doleva, přičemž své počínání komentovala slovy: „*Jsem levák, a proto píšu takhle*“. Tímto způsobem zaznamenala dvě „věty“ do jedné řádky a pod ně do samostatného řádku připojila svůj podpis, který ale zaznamenala zleva doprava.

Podobným stylem jako Sofinka postupoval i David. Slova sice zaznamenával zleva doprava, ale vytvořil také dva řádky. V prvním řádku za sebe zaznamenal dvě hračky, do druhého řádku umístil třetí hračku a za ni svůj podpis. I když se mu podpis těžce vešel na stránku, nerozdělil ho nebo nezaznamenal do dalšího řádku, za každou cenu se snažil ho napsat do stejné linky jako třetí přání.

Jako posledního bych do této kategorie připojila také Pétu, který sice zaznamenal pouze svůj podpis, ale umístil ho na dolní okraj stránky (orientované na šířku) spíše do levé části. Z dolního okraje si tedy vytvořil řádek.

Nepřesné řádky

Kategorie se vyznačuje rozložením na stránce s méně přesnými řádky než v předchozí skupině, ale určitý systém řazení je přítomný. Do této skupiny jsem zařadila Evičku, Aničku, Denisku a Matyldu.

Evička si otočila papír na šířku, nejprve nakreslila dva obrázky Létající Barbie a ovládání na Barbie, které umístila pod sebe do levé části stránky. Poté dokreslila ještě Barbie kamarádku a šaty, které ale zařadila vedle Barbie, do horního řádku. Při kresbě těchto obrázků postupovala směrem zleva doprava. Čtvrtý obrázek (střevíčky) nakreslila pod šaty, poté dokreslila ještě šlapací srdce, které je zase spíše v řádku s původními třemi obrázky. Podpis dopsala pod obrázky tak, že je ve stejné lince jako střevíčky. Na závěr ještě přidala poslední obrázek do pomyslné třetí řádky, která je v lince s ovládáním na létající Barbie a je téměř u dolního okraje stránky. Vytvořila tak tři řádky a při jejich tvorbě postupovala také spíše zleva doprava, i když ne výhradně.

Anička zvolila podobnou strategii jako Evička. Všechny tři hračky, které si přeje, nakreslila do jednoho řádku přibližně doprostřed stránky, kterou si otočila na šířku. První

přání kreslila k levému okraji, druhé nakreslila na pravý kraj a poslední umístila mezi ně. Popis balonu a svůj podpis zarovnála na dolní okraj stránky, a vytvořila tak druhý řádek tvořený písmem.

Deniska má celý záznam orientovaný spíše v levé části papíru, který si otočila také na šířku. Nejprve doprostřed nakreslila dopis a poté začala psát znaky na levou stranu od dopisu. Nedodrží tedy levo-pravé zaznamenávání. Následně i při psaní znaků střídavě psala znaky z jedné a z druhé strany. Další slova ale zaznamenala do řádku pod znaky první, napsala je za sebe, a dokonce psala zleva doprava. Podpis poté zařadila pod záznamy dárků a psala jej také zleva doprava.

Matylda nakreslila tři přání, která zarovnála s dolním okrajem stránky orientované na šířku. Všechny obrázky umístila přímo na okraj stránky. Podpis naopak umístila přímo na horní okraj stránky, konkrétně do levého horního rohu.

Jiná strukturace stránky

Tento typ záznamu neobsahuje známky záměrného řazení grafických celků do přesných horizontálních řádek. Štěpánek rozmístil své záznamy dárků po celé stránce, kterou si otočil na šířku. Začal uprostřed a pokračoval střídavě do volných částí papíru. Štěpánek zaznamenával svá přání způsobem, kdy ke každému obrázku přání přiřadil jeho popis. Popis se vždy vyskytuje v těsné blízkosti obrázku (kromě obrázku šneka, který je více vzdálen od jeho popisu), ale nepravidelně – jednou se popis nachází nad obrázkem přání, jednou se vyskytuje pod ním a jindy vedle obrázku.

Do této skupiny bych zařadila také Otíka, který nejprve nakreslil tři hračky, každou do jednoho rohu papíru (dvě do horních rohů, třetí do levého dolního). Popis obrázků zařadil ve dvou případech pod obrázek a u třetí hračky začal pod obrázkem a pokračoval přes celý dolní okraj. Obrázky i písmo zaznamenával zleva doprava. Svůj podpis napsal výrazně větším písmem doprostřed stránky do levé části, zleva doprava.

2.3.4 Barva záznamu

Protože jsou barvy používány jiným způsobem při kresbě a jiným při písmu, je důležité se zaměřit na celkovou barevnost jednotlivých záznamů a zjistit, zda i předškolní děti nějakým způsobem mezi systémy rozlišují právě pomocí barev.

Jednobarevný záznam

Kategorie se týká dětí, které při práci používaly pouze jednu barvu pastelky, i když měly na výběr z několika barev. David i Deniska převážně používali písmo nebo písmu

podobné znaky, případně doplnili písmo schematickým náčrtem hračky. Jednoduchou kresbu barevně neodlišovali od písma nebo znaků podobných písmenům. Sofinka tvořila celky skládající se ze znaků a jednoduchých obrázků, přičemž jednotlivé obrázky pomocí znaků spojovala do celků. Oba grafické celky i podpis jsou zaznamenány jednou barvou. Fanda všechna slova zaznamenával do seznamu pod sebe a při zaznamenávání používal konvenční písmena, přičemž k celé práci používal jednu barvu pastelky. Do této kategorie spadá i Pět'a, který sice zaznamenal pouze svůj podpis, ale celý jednou barvou.

Jednobarevné celky

Děti v této kategorii používaly více barev, ale v jejich práci se vyskytují jednobarevné grafické celky. Jejich záznamy obsahují například jednoduché obrázky kreslené jednou barvou nebo písemné celky, které jsou taktéž celé jednobarevné, často tak používaly barvy k odlišení písma od kresby.

Například Otík zaznamenal nejprve všechny tři hračky, při jejich vytváření střídal barvy a jednu dokonce vybarvil. K zaznamenávání písmen a znaků pak použil vždy jednu barvu pro celý celek. Dvě hračky jsou zapsány pomocí černé barvy, jedna pomocí zelené. Podpis je také černý. Podobným způsobem postupovala i Anička, která hračky zakreslila každou jinou barvou, ale popis balonu i podpis jsou oba barvou stejnou. Evička kreslila obrázky většinou jednou barvou, z toho dva obrázky zaznamenala třemi barvami a vybarvila. Celý podpis zapsala černou tužkou. Štěpánek při své práci použil pouze dvě barvy, zaznamenal jimi přání, která i popsal. Žádný celek není zaznamenán dvěma barvami. Obrázek a jeho popis jsou vždy stejnou barvou.

Adámek a Terežka pomocí barev rozlišovali jednotlivá přání. Oba převážně psali písmena nebo znaky podobné písmenům a každý celek (každé „slovo“) pak zaznamenali odlišnou barvou. Adámek ještě za poslední slovo dodělal schematickou kresbu mašiny (kruh). Toto schéma zaznamenal stejnou barvou jako slovo před kresbou. Používá tedy také jednu barvu pro jeden celek – záznam přání.

Barvy jako základ kresby

Barvy byly v tomto případě používány hojně a kresba se na nich zakládala. Obrázky jsou čistou kresbou právě proto, že obsahují mnoho barevných detailů.

Matylida jako jediná velmi výrazně používala a střídala barvy v celém záznamu. Protože její obrázky mají velice propracované detaily, jsou sytě vybarvené a barevně

odpovídají realitě, domnívám se, že je také jediná, kdo používal barvy jako základ kresby. Podpis je umístěn na opačné straně než kresba a je celý zapsaný jednou barvou.

2.4 Závěrečná analýza

Následující analýza se zaměřuje na podobu grafických systémů, kterými děti zaznamenávaly svá přání. Zaměřím se také na znaky kresby a písma v jejich grafických záznamech.

V první části seřadím děti do skupin podle používání a prolínání systémů kresby ve výsledných produktech, a to pomocí poznatků získaných z předchozí kategorizace. Ukážu tak způsoby, jakými děti zaznamenávaly svá přání pomocí grafických systémů. Výsledné kategorie obsahují informace o tom, jaký systém při plnění úkolu děti používaly, v jakém vztahu se systémy kresby a písma vyskytují ve výsledném produktu dítěte a jaké znaky typické pro kresbu a písmo výsledný grafický produkt obsahoval.

Jak bylo již nastíněno, podpis je specifickou formou písma, a proto jej budu ve druhé části analyzovat samostatně, odděleně od analýz forem používaných k zaznamenání jednotlivých přání. Obě formy písemných záznamů (záznam podpisu a písemné záznamy přání) v závěru porovnáám.

2.4.1 Prolínání grafických systémů

Pravá kresba

Pravou kresbou jsem označila výhradně užívání kresby při zaznamenávání přání, a to kresby, kterou nelze označit jako schematickou nebo jako obrazové znaky. Taková kresba se vyznačuje velkým množstvím barev a rozpracovanými detaily. Zaznamenané obrázky se snaží co nejlépe zobrazit podobu představovaných objektů (přání k Vánocům).

Matylda jako jediná používá při zaznamenávání svých přání čistý systém kresby. Kresba není pouze doplněním písma nebo schematickým znázorněním slova. Tento předpoklad podporuje i velká barevnost obrázku a zaměření na detaily. Matylda při práci hojně střídala pastelky, cíleně si je vybírala tak, aby odpovídaly požadovanému vzhledu přání, a dala si záležet při vykreslování těch nejjemnějších detailů. Práce jí trvala nejdéle ze všech dětí a jasně vymezovala, že pouze kreslí a že psát neumí, protože nezná písmenka. Rozvržení na stránce také podporuje výrazné oddělení obou systémů (kresby a písma). Kresbu zarovnávala na dolní okraj stránky a podpis, který označila jako písmo, umístila na horní okraj, do levého rohu, nejdále od kresby, čímž dala najevo, že není součástí obrázku –

kresby. Vytvořila tak dvě linie záznamů, každý při jednom okraji, a výrazně tak oddělila oba systémy.

Kresba vedle písma

Děti v této kategorii používaly oba systémy – kresbu i písmo – zároveň a na stejné úrovni, tedy ani jeden systém nebyl primární a druhý doplňkový. Oba systémy dohromady tvoří celek – každý dárek je zaznamenaný jak kresbou, tak písmem. Kresba může být méně či více schématická, ale jedná se o kresbu, protože se v záznamu vyskytuje jako systém oddělený od písma.

Typickým příkladem takového záznamu byl Otík, který nejprve všechna přání zakreslil, při kreslení používal barvy a poslední přání dokonce vybarvil. Kresba má ale některé znaky charakteristické pro systém písma, například její rozložení na stránce – každý obrázek je v jednom rohu, daleko od druhých. Otík tak vytváří určitý seznam už pomocí kresby a určitým způsobem tak propojil oba systémy. Ke každému obrázku dárku pak připojil jeho písemný záznam pomocí skutečných písmen, která ale neodpovídají názvu dárku. Na konec každého písemného celku doplnil na závěr tečku, protože mu maminka říkala, že za věty se píše tečka, uvědomuje si tedy, že se jedná o písmo. Ukazuje se, že s písmem má určitou zkušenost, má o něm vytvořenou nějakou představu a proto ví, že mezi ním a kresbou existuje rozdíl, který promítá do svých záznamů.

Štěpánka jsem do této kategorie také zařadila, i když se jeho záznam v mnohém od Otíka liší. Stejně jako Otík, tak i Štěpánek při práci rozlišoval mezi systémy, ale občas tyto systémy zaměňoval. Mezi jeho kresbou a písmem není jasná hranice, ale vždy se tyto dva systémy v jeho práci vyskytovaly vedle sebe, na stejné úrovni. Dohromady plnily stejnou funkci jako u Otíka – vytvářely záznamový celek pro daná přání. Písmo i kresba byly většinou reprezentovány vlnovkami, kruhovými spirálami nebo různými souvislými čarami přecházejícími přes sebe. Znaky nejvíce podobné tiskacím písmenům vytvářel pouze na začátku, u záznamu draka. Jedná se o znaky ve tvaru O, které střídavě pojmenovával jako velké O a velké X. Ostatní slova jsou zaznamenána vlnovkami a čarami, tedy jsou podobné spíše psacímu písmu. Dobrým příkladem toho, že Štěpánek nemá jasně definované oba systémy a často mezi nimi přechází, je záznam prvního přání. Po instrukci začal Štěpánek psát doprostřed stránky kroužky za sebe a střídavě je označoval jako písmeno „velké O“ a písmeno „velké X“. Nejprve záznam přečetl, ale když jsem se zeptala, zda kreslil nebo psal, označil svůj výtvar jako kresbu draka, protože mu připomínala jeho ocas a nad ni připojil vlnovku, kterou označil jako písmo a přečetl: „*drak*“.

(Štěpánek zapisuje kruhy, které označuje střídavě jako „velké O“ a „velké X“)

V: Tak super a co jsi teď napsal?

D (čte) Já chci, aby Ježíšek ti napsal draka!

V: A to si teda napsal nebo nakreslil?

D: Nakreslil jenom. To je ocas draka.

Další přání zaznamenává podobným způsobem – vždy nejprve nakreslí přání a poté ho i zapíše. Obrázky a písmo se od sebe liší pouze Štěpánkovým záměrem, po formální stránce nelze odlišit písmo od kresby, protože se vždy jedná o různé „klikyháky“ a čáry jedním tahem, přecházející přes sebe. Důležitý není objektivní vzhled, ale jeho záměr mezi systémy rozlišovat a pomocí obou systémů zaznamenávat dárky.

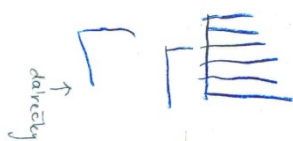
Psaní obrazovými znaky a písmu podobnými znaky

Děti v této kategorii používaly k zaznamenání dárků obrazové nebo písmu podobné znaky. Nejedná se ani o pravou kresbu ani o čisté písmo, ale používaný systém má spíše znaky i funkci písma. Obrazové znaky jsou oproti kresbě více schematické, většinou nevybarvené a jeden znak je často kreslen jednou barvou. Jedná se tedy o zaznamenání dárku symbolicky pomocí obrazového znaku, který má podobnou funkci jako písmena. Příkladem je Evička s Aničkou, které obě obrazové znaky ke svému záznamu využívaly. V obou případech jsou znaky kresleny pouze jednou barvou, až na dvě výjimky u Evičky, která první znaky zakreslila třemi barvami a jeden vybarvila, poté ale dalších 5 znaků zaznamenala každý jednou barvou a nevybarvila je. Jednobarevnost je znak typický spíše pro systém písma. Vybarvené znaky jsou malé a jednoduché, proto se domnívám, že se také jedná spíše o obrazové znaky než o kresbu. Anička všechna tři přání zaznamenala jednoduchými jednobarevnými obrázky.

Pod jeden obrázek se na mou výzvu snažila připojit i písemný záznam, ale nakonec zapsala pouze dvě písmena a ostatní přání odmítala zapsat. Písmena nejsou v jejím záznamu dominantní, ale podobným způsobem používá obrazové znaky. Obě mají přání zaznamenané v řádkách, což také odkazuje spíše k písmu (pomocí obrazových znaků) než ke kresbě.

Písmu podobné znaky nejsou konvenčně používanými písmeny, pouze se jim podobají, protože obsahují stejné linky a křivky. Občas se vyskytují i znaky shodné s konvenčními písmeny, ale napsaný grafický celek neodpovídá slovu, které chtěl pisatel zaznamenat. Takové znaky používala v celém záznamu Terežka.

Psala do dvou řádek dva grafické celky – slova psaná pomocí písmu podobným znakům. První celek se skládá ze tří znaků (neshodných s konvenčními písmeny), zapsala ho na dolní okraj a pojmenovala „dárečky“. Druhý celek je její podpis zapsaný písmenem A a znakem, který připomíná E. Každý celek je psaný jinou barvou. Jednobarevnost, levo-pravá orientace a psaní do řádek nasvědčují, že Terežky záznam je určitou formou písma, i když nezná správná písmena. Dalším příkladem je Sofinka, která používala obrazové znaky, ale také jiné grafické znaky. Jedná se také o určitou formu písma, protože vše zaznamenala jednou barvou, do jedné řádky, a dokonce vytvořila záznamy, ve kterých grafické a obrazové znaky dávají dohromady jakýsi celek, který bych připodobnila k větám. I když v záznamu využívá obrázků, nejedná se o kresbu, ale obrázky slouží k zaznamenání slov podobným způsobem jako písmena.

Sofinka používá grafický znak +, který nazvala „plus“ a dále znak √, který nazvala „hotovo“. Znak „plus“ spojuje zabalený dárek s hračkou, kterou si přeje, a znak „hotovo“ slouží jako tečka na konci věty. Zajímavé je, že „věty“ zaznamenávala zprava doleva a jako důvod uvedla, že je levák.

Kresba jako doplněk písma

Děti v této skupině používaly primárně systém písma. Kresbu užívaly pouze jako doplněk, proto je velice schematická. Mohli bychom ji přirovnat spíše k obrazovým znakům, protože je většinou v jedné barvě, a to stejné jako písmo, je podobně velká a málo výrazná – jako by byla spíše pokračováním nebo součástí písma. Písmo je zaznamenáno zleva doprava, jednou barvou nebo se objevují jednobarevné celky (jednotlivá přání) a je řazeno do horizontálních řádek. Písmo je proto v celém záznamu dominantním a primárním systémem. Do této kategorie patří David, Deniska a Adámek. Všichni používali konvenční písmena abecedy s malými výjimkami v podobě zrcadlově obrácených písmen nebo znaků, které jsou velice podobné písmenům abecedy. U všech se také vyskytuje minimálně jedno přání, které je doplněno o schematickou kresbu. Kresba v jejich případě tak byla určitým doplněním dominantního písma, jako by se obávali, že samotné písmo nebude dostačující k zobrazení jejich přání.

Deniska například nejprve nakreslila kolečko, které znázorňuje dopis, a do něj zakreslila tečky a kroužky znázorňující korálky, které si přeje. Malé pastelky znázornila znakem podobným obrácenému písmenu T a ještě záznam doplnila jednoduchou kresbou pastelek ve formě větší tečky. Poté už užívala pouze systém písma, přičemž psala různé znaky, většinou písmena abecedy nebo znaky velice podobné písmenům. Některý záznam tvořilo více písmen, některý pouze jedno písmeno, nijak však nekorespondují s názvem dárků. Zdá se, že kresbu použila jako doplnění písemného záznamu, ale také jako zdůraznění toho, že se jedná o dopis, který obsahuje nějaká přání.

Podobně postupoval David, který nejprve nakreslil malý, jednoduchý obrázek hodin a pod obrázek připojil jejich zápis psaný písmem stejné velikosti. Další přání – batoh – už pouze zapsal do řádky za slovo hodiny. Jako třetí zaznamenal puzzle, ve kterých propojil oba systémy a to tak, že nejprve napsal slovo puzzle (psané jako PHOL) a ohraničil jej obdélníkem, čímž vytvořil krabici, ve které jsou puzzle uloženy. I když David při psaní používal správná písmena abecedy a většina slov je napsána v souladu s názvem přání, používal také schematickou kresbu k doplnění písma.

Na Adámkově záznamu dominuje písmo, které sahá téměř přes celou stránku a tvoří tři řádky, každý na jedno přání. Při psaní používal písmena abecedy, která ale nekorespondují s psaným názvem dárku. Každé slovo začíná na písmenko A a všechny tři slova obsahují téměř stejná písmena pouze v odlišném pořadí. Za poslední přání, které bylo původně meč, nakreslil schematický obrázek mašiny. Když četl slova, která zapsal, poslední slovo tentokrát označil jako mašina, pravděpodobně kvůli schématické kresbě, která byla ve stejném řádku a doplňovala tak písemný záznam. Velký význam řádků tedy jasně odkazuje k písmu a objevují se i jiné typické znaky pro písmo, jako je například levo-pravá orientace a jednobarevnost grafických celků.

Písmo

Do kategorie patří děti, které při psaní používaly konvenční písmena odpovídající zapsaným slovům. Jsou si vědomy toho, že ke každému písmenku patří i jeho zvuková hodnota. Znají správná písmena a dokáží slova analyzovat po hláskách. Při plnění instrukce používaly pouze písmo a žádnou formu kresby.

Fanda jako jediný používal k zaznamenání seznamu dárků pouze písmo. Písemné záznamy se skládají ze správných písmen až na pár výjimek, například slovo „největší“. Ve slově aktovku použil místo písmene K písmeno G (AGTOVKU), je tedy schopen analyzovat slova na hlásky a je si vědom toho, že každé písmeno má svou zvukovou hodnotu. Dokonce si uvědomil, když udělal chybu (hláskoval jedno písmenko, a přitom psal jiné). Slova řadil pod sebe a papír si otočil na výšku, což odkazuje ke snaze splnit požadavky zadání – vytvořit dopis, seznam hraček, které si přeje k Vánocům. Jedná se o čisté písmo také z důvodu, že psal zleva doprava a používal pouze jednu barvu k celému záznamu.

Neschopnost zaznamenávat pomocí grafických systémů

Na závěr jsem se rozhodla přidat zmíněnou kategorii, protože jsem se při sběru dat setkala u jednoho z dětí s neschopností zaznamenávat svá přání pomocí grafických systémů. Pět'a se výrazně odlišoval od všech dětí a nemohla jsem jej zařadit do žádné z předchozích kategorií. Jak už bylo řečeno, nebyl ochoten zaznamenat žádný z dárků na papír pomocí tužek a pastelky. I když jsem se Pět'ovi snažila co nejvíce přiblížit, jak by mohl svá přání zaznamenat, a dát mu návod, jakým způsobem se s úkolem vypořádat, Pět'a odmítal cokoli zaznamenat.

V: Co si přeješ?

P: Policejní stanici.

V: Zkusíš jí zaznamenat?

P: Nevím, jak to nakreslit.

V: A co si ještě přeješ?

P: Lego friends policajty.

V: A zkusíš je nakreslit?

P: Já nevím, jak se to kreslí.

V: Tak to jen zkus.

P: Nevím. Babička mi drží ruku a kreslí se mnou.

V: Tak to teď zkus sám, určitě to zvládneš.

(mlčí a nic nedělá).

V: Tak si zkus vzpomenout, jak vypadá a nakreslit to.

P: Já nevím, aby sem se na to koukal, jak jsme to podepsali, ona mi to babička podepíše a potom já to opíšu po ní.

V: Tak to zkus sám, určitě to zvládneš.

P: Já nevím.

(dlouho přemýšlí)

V: A umíš nakreslit něco jiného? Zkus si třeba představit, jak vypadá váš domek, kde bydlíš?

P: Ten vypadá větší než tenhle papír.

Pěťa zaznamenal nakonec pouze svůj podpis, který měl pravděpodobně naučený od babičky, protože napsal PEŤA a přečetl jej: „Pěťa Novák“. Domnívám se, že u Péti zatím není rozvinuta schopnost symbolické funkce, protože si neuměl představit, jak by svá jednotlivá přání zaznamenal. Pokud totiž důvodem pro nezaznamenání domečku bylo, že je větší než papír, není schopen symbolizace, nechápe, že objekty nebo činnosti může reprezentovat jejich záznam na papíře.

Shrnutí

I když předškolní děti mají blíže ke kresbě, která je pro ně přirozenější a snadněji pochopitelná, protože je založena na podobnosti s reprezentovaným objektem, vidíme, že taková kresba se vyskytovala pouze v případě Matyldy. Ostatní děti nějakým způsobem při práci kombinovaly oba systémy nebo používaly systém, ve kterém se mísily znaky kresby i písma. Ve většině produktů je patrné uspořádání jednotlivých záznamů do řádek nebo formou kresba vedle písma (obrázek a jeho popis), což je typ spojení obou systémů, který děti znají například z obrázkových encyklopedií nebo dětských knížek.

Vidíme tedy, že pokud je zadání úkolu formulované tak, aby vybízelo spíše k písmu, děti zaznamenávaly způsobem, který má typické znaky písma, i když je pro ně přirozenější a uchopitelnější systémy kresby a mají s ním větší zkušenost. Jsou tedy psanou kulturou, která je obklopuje, nějakým způsobem ovlivněny a vnímají, že písmo jako systém existuje a že má určité znaky. Poznatky o tom, že písmo má své charakteristiky (jako je například horizontální řazení, jednobarevnost záznamů a levo-pravá orientace) pak děti promítají do svých záznamů.

2.4.2 Psaní vlastního jména

Podpis jsem nemohla analyzovat spolu s jinými písemnými záznamy dětí, jelikož je to specifický fenomén, který se v mnohém odlišoval od záznamů přání. Děti mají s psaním podpisu často zkušenost, i když nedokáží „psát“ jiné věci. Svůj podpis většinou děti označují jako písmo, protože slovo „psát“ je obsaženo už v samotném slovu „podepsat se“, se kterým se setkávají například při označování svých obrázků nebo svého oblečení ve školce. Vědí, že podpis je jejich značkou, a proto je pro ně často atraktivní se ho naučit. Často ho děti umí mechanicky zapsat, i když s písmem ještě nemají žádné zkušenosti. Podpis mají naučený stejným způsobem, jako kdyby se například učily obkreslit nějaký obrázek. Vědí ale, že podpis se vždy píše a že je zápisem jejich jména. V následující části popisují čtyři různé formy zaznamenávání podpisu dětí, se kterými jsem se setkala ve svém výzkumu.

Podpis chybí

Adámek byl jediný, u kterého se v záznamu podpis nevyskytuje. Na mou výzvu, aby se podepsal, odpověděl: „To je dopis od Adámka“, ale písemnou formu podpisu vytvořit odmítl. Domnívám se, že to nebylo z důvodu, že by se psát styděl nebo že by nevěděl, jak na to, protože dárky zaznamenal písmeny. Myslím si, že byl spíše unavený po předchozím psaní svých přání nebo málo motivovaný.

Podpis ze znaků podobných psacímu nebo tiskacímu písmu

Podpisy těchto dětí se svou formou podobaly psacímu nebo tiskacímu písmu, ale nebyly psány konvenčními písmeny, a tudíž neodpovídaly jménu dětí.

Štěpánek zaznamenal svůj podpis v podobě vlnovek v horní části papíru. Zdá se, že u podpisu si byl jistý, že se jedná o písmo, a proto ho zaznamenal jako téměř pravidelné vlnovky, které se svou pravidelností liší od jiných zápisů. Zaznamenával podpis zleva doprava a horizontálně. Psaní komentoval slovy „*Nevím, jak se píše, umím jenom takové čáry, čáry.*“. Když jsem se ale zeptala, co napsal, odpověděl: „*Štěpánek*“. Při jeho psaní je více důležitý záměr pisatele než to, co je skutečně napsáno. Pokud tedy chtěl napsat svoje jméno, záznam tak i přečetl. Naopak Terezky podpis se spíše podobal tiskacímu písmu. Zaznamenala ho jako písmeno A a písmeno E, které mělo jednu vertikální čárku navíc (podobnými znaky zaznamenala i svůj dárek) a záznam přečetla: „*Terezka*“, proto se domnívám, že stejně jako v případě Štěpánka, je pro ni při psaní důležitý záměr, se kterým slovo píše. Podpis umístila nad záznam svých přání, zaznamenávala zleva doprava a je horizontálně orientovaný, rovnoběžný se zápisem vlastních přání.

Podpis ze správných písmen, čtení nesouhlasí s písmeny

Do této skupiny jsem zařadila děti, které sice napsaly svůj podpis správně, ale zvuková podoba nesouhlasila se zápisem. Tyto děti mají pravděpodobně svůj podpis mechanicky naučený, nejčastěji kopírováním od rodičů a ještě neví, že každé písmenko odpovídá nějaké zvukové hlásce. Nejsou tedy schopny svůj podpis přečíst po segmentech, ale čtou ho také naučeně jako celek nebo tak, jak si myslí, že je zapsaný. Spadají sem dvě děti – Pěťa a Matylda. Pěťa zapsal svůj podpis správnými písmeny (PEŤA), pouze místo písmena dlouhého É napsal E. Když ale dopis četl, přečetl ho v celku jako „*Pěťa Novák*“. Odmítal zaznamenat cokoli jiného a podpis umístil přímo na dolní okraj stránky, kterou si otočil na šířku. Zaznamenal ho jednou barvou, zleva doprava a v horizontální lince. Matylda pak napsala své jméno písmeny MTAY, má tedy správná písmena, ale přehodila jejich pořadí. Záznam nechtěla číst, protože to prý neumí, ale když jsem se zeptala, co chtěla napsat, řekla že Matylda. Podpis, který zaznamenávala zleva doprava a v horizontální lince, umístila na horní okraj stránky, do levého rohu. I když při záznamech přání hojně střídala pastelky, podpis zaznamenala jednobarevně. Všechny ostatní záznamy pomocí kresby jsou umístěny na dolním okraji stránky, výrazně tedy oddělila kresbu od záznamu podpisu.

Podpis ze správných písmen, čtení v souladu s písmeny

Do kategorie dětí, které zvládly napsat svůj podpis správnými písmeny nebo pouze s minimální nepřesností, a zároveň ho i správně přečetly, jsem zařadila Sofinku, Davida, Denisku, Fandu, Otíka, Evičku a Aničku. Skupina těchto dětí umí svůj podpis zapsat reálnými písmeny a ke každému z nich pak dokáže přisoudit zvukovou hodnotu. Chápou tedy, že každé písmeno znamená jednu hlásku a tyto hlásky dávají dohromady jejich jméno.

Sofinka napsala svůj podpis písmeny SOFI a při čtení správně hláskovala písmenka: „*S-O-F-I*“. Dokonce podpis i v celku přečetla jako: „*Sofi*“. Věděla tedy, jaká písmenka obsahuje její jméno, jak se píše, jakou mají zvukovou hodnotu a že jako celek tvoří její jméno ve zkráceném tvaru. Podpis umístila pod záznamy svých přání, psala zleva doprava a je orientován horizontálně. Zapsala jej stejnou barvou jako ostatní záznamy.

Úplně stejným způsobem postupoval Fanda a David. Fanda svůj podpis zaznamenal FANDA, správně ho vyhláskoval i přečetl, zaznamenal ho stejnou barvou jako všechny ostatní záznamy, těsně pod ně, zarovnal ho s levým okrajem stránky a psal zleva doprava. David svůj podpis zaznamenal čtyřmi písmeny DAVD, při hláskování správně pojmenoval všechna písmena, až na písmeno V, kterému přiřadil zvukovou hodnotu „VI“, písmenu V tedy přiřazuje nesprávnou zvukovou hodnotu obsahující písmeno I, proto jej v zápisu vynechal. Podpis umístil do řádku za své poslední přání, zaznamenával jej taktéž zleva doprava a stejnou barvou jako všechna ostatní přání.

Ota zapsal svůj podpis písmeny OTA, což jsou podle zjištění z rozhovoru jediná písmenka, která umí pojmenovat. Zaznamenal jej zleva doprava, v horizontální lince, do prostřední levé části papíru a je psán většími písmeny než ostatní záznamy. Všechna písmena podpisu jsou stejnou barvou – černou. Správně svůj podpis v celku přečetl jako Ota.

Evička svůj podpis zaznamenala správnými písmeny EVA, která ale vyhláskovala jako: „*E-V-E*“. Umístila jej doprostřed stránky a zaznamenávala v horizontální lince zleva doprava. Podpis je psaný obyčejnou tužkou.

Anička svůj podpis zaznamenala také správně, písmeny ANNA a přečetla po slabikách: „*A-NA*“. Umístila jej přímo na dolní okraj stránky pod záznamy svých přání a je celý jednobarevný.

Deniska napsala svůj podpis jednobarevně skutečnými písmeny v podobě DENI, pouze písmeno N napsala zrcadlově obráceně. Správně ho přečetla jako: „*Deni*“, a zároveň uměla písmenka i pojmenovat. Umístila ho pod záznamy ostatních přání, psala zleva doprava

a v mírně šikmé lince, i když ostatní záznamy psala horizontálně. Z výpovědi se zdá, že podpis nepíše poprvé.

V: a umíš se podepsat?

D: (rozzáří se) Jo, hele já se umím podepsat!

Píše D (říká „bříško“), píše E, N (obrácené) a I

V: A řekneš mi ještě, co je tady napsáno? (ukazují na podpis)

D: Moje jméno.

V: A přečteš mi to? (ukazují na písmenka)

D: D-E-N-I

2.5 Srovnání záznamů

Domněnku, že podpis je specifickým záznamem v předškolním věku, potvrzuje fakt, že téměř všechny děti svůj podpis dokázaly zaznamenat pomocí systému písma. I děti, které při zaznamenávání dárků psát striktně odmítaly, svůj podpis ochotně „zapsaly“, jako například Matylida nebo Evička. Při psaní podpisu si byly děti jistější, čímž se potvrdila také domněnka, že s psaním vlastního jména mají děti větší zkušenosti než s psaním čehokoli jiného. Například Deniska psaní písmenka „D“ komentovala slovy: „bříško“. Zdá se, že má podpis naučený pravděpodobně od rodičů, kteří jí psaní vlastního jména učili nejspíš pomocí připodobňování písmen k objektům.

Zadaný úkol „*Pokus se zaznamenat dopis Ježíškovi, aby v něm byly alespoň tři věci, které si přeješ k Vánocům*“ byl pro děti něčím novým. Jedná se o úkol, při kterém se mají samy rozhodnout, kterou formu grafického záznamu použijí, proto se záznamy přání v mnohém liší od záznamů podpisů, u kterých děti měly díky zkušenosti jasnou představu, jakým systémem podpis zaznamenat. Zdá se tak, že psaní vlastního jména je na jiné úrovni než jiné psaní těchto dětí. Nejedná se však o jinou úroveň písma, protože v mnoha případech děti nepoznaly jednotlivá písmenka podpisu nebo nevěděly, jak ho přečíst, ale věděly, co by mělo být zapsáno. Jedná se spíše o jiný typ úkolu, kdy děti mají jasnou představu o modelu jejich podpisu, protože se s ním setkaly, a proto je pro ně jednodušší úkol splnit. Důležitost modelu můžeme dobře pozorovat v případě Matyldy, která svá přání zaznamenávala kreslením – odrážela podobnosti objektů (modelů), které chtěla nakreslit. Při práci odmítala psát, kvůli tomu, že nezná písmenka. Podpis ale napsala ochotně, jelikož věděla, jak se píše.

Při své práci děti jasně odlišovaly podpis od jiných záznamů a vždy ho označily jako „písmo“. Rozdíl formy písma při podpisu a formy jiných písemných záznamů můžeme dobře

pozorovat například u Štěpánka. Štěpánek veškerá svá přání zaznamenával pomocí spojených linek, překřížených čar a spirál. Jeho podpis má ale formu téměř pravidelných vlnovek, které se podobají psacímu písmu. Je zaznamenaný zleva doprava, horizontálně orientovaný a oproti ostatním záznamům velice pravidelný. Zdá se, že modelem mu byly podpisy dospělých v jeho okolí psané psacím písmem, má tedy určitou představu o tom, jak má podpis vypadat. O významné roli modelu vypovídá i případ Péti. Jak už bylo zmíněno, odmítal cokoli zaznamenat se slovy, že babička mu vždy pomáhá. Z jeho výpovědi vidíme, že je zvyklý veškerou grafickou aktivitu provozovat s dopomocí a nejčastěji obkreslováním modelu od babičky („*Nevím. Babička mi drží ruku a kreslí se mnou.*; „*Já nevím, aby sem se na to koukal, jak jsme to podepsali, ona mi to babička podepíše a potom já to opišu po ní.*“). Nakonec Pét'a zaznamenal pouze svůj podpis, který psal s jistotou. Zdá se, že měl jeho model uložený v paměti, protože napsal PETA a přečetl jej jako „*Pét'a Novák*“.

Skupina dětí, která uměla svůj podpis zapsat i správně vyhláskovat byla nejpočetnější. Jednou podskupinou byly děti, které i ostatní záznamy psaly pomocí konvenčních písmen a většinou uměly všechna písmenka správně pojmenovat. Například David, Deniska a Fanda. Tyto děti měly podpisy psané stejným způsobem jako ostatní písemné záznamy, tedy i v jiných záznamech používaly konvenční písmena. Další podskupina dětí uměla svůj podpis zapsat pomocí konvenčních písmen, přečíst v souladu se zápisem, a dokonce pojmenovat jednotlivá písmenka, ale v ostatních záznamech konvenční písmena nepoužívaly. Týká se to například Sofinky, Evičky a Otíka.

Svůj podpis zaznamenávaly všechny děti zleva doprava, i když některé z nich při ostatních záznamech tuto orientaci nedodržovaly. Například Sofinka při práci postupovala opačným směrem, zprava doleva, což odůvodnila: „*Jsem levák, a proto píšu takhle*“ – byla si tedy vědoma, že postupuje opačným způsobem, než je běžné. Je zajímavé, že svůj podpis, který psala konvenčními písmeny, zaznamenala zprava doleva.

Podpis odlišovaly děti od svých jiných záznamů také pomocí barev. I pokud děti při své práci používaly více barev k zaznamenání svých přání, podpis pak vždy zaznamenaly jednobarevně. Při psaní vlastního jména děti zaznamenávaly zleva doprava, ve většině případů horizontálně a bez výjimky jednobarevně. Jelikož jednobarevnost, horizontální řazení a levo-pravá orientace jsou znaky typičtější pro písmo, potvrzuje se tak, že děti uvažují od podpisu jako o písemném záznamu.

Diskuze, shrnutí

Děti samy ve své práci rozlišovaly kresbu a písmo podobně jako ve studii Dyson (1983), za kreslení označovaly většinou záznamy, které neobsahovaly písmena ani písmu podobné znaky. Jako písmo naopak označovaly ty záznamy, které písmena a písmu podobné znaky obsahovaly.

Podle zmíněné definice kresby a písma by se zdálo, že většina dětí používala ke splnění úkolu systém kresby, ale můžeme vidět, že tomu tak bylo pouze v případě Matyldy. Ostatní děti používaly systém, který se na linii od kresby k písmu, přibližuje více písmu. Ač mnoho dětí užívalo k zaznamenávání svých přání symboly, které bychom bez většího zkoumání nazvaly obrázky, tyto záznamy mají znaky odpovídající spíše písmu než kresbě. Schématická kresba a obrazové znaky jsou grafická znázornění, která dětem sloužila k notaci předmětů podobným způsobem jako písmena. I když děti zaznamenávaly pomocí obrázků, znaků a jiných symbolů, tyto záznamy měly znaky typické pro písmo, jakými jsou horizontální řazení, jednobarevnost a levo-pravá orientace, i když neobsahovaly konvenční písmena. Charakteristiky, které se objevovaly v produktech dětí, popisuje i Brenneman (1996) ve své studii *Young Children's Plans Differ for Writing and Drawing*. Z dětských záznamů vyvodil typické znaky písma a kresby, které se objevují i v produktech dětí z mého výzkumu. Uvedenými znaky, které děti vnímají jako důležité pro písmo jsou linearita, konzistentní směr a psaní zleva doprava. Při kresbě naopak děti ohraničovaly objekty, vyplňovaly plochy a používaly barvy způsobem, který odpovídal zobrazovanému objektu. Takové charakteristiky záznamů nacházím i u dětí ve svém výzkumu, například u Matyldy se v záznamech přání nachází pouze znaky typické pro kresbu. Svá přání, která označila jako kresbu, zaznamenávala způsobem, při kterém hojně vyplňovala bílé plochy, ohraničovala objekty a referenčně používala barvy. Naopak podpis, který označila za písmo, zapsala jednou barvou, horizontálně a zleva doprava. Linearitu a horizontální orientaci, jako typické znaky písma, které se objevují v dětském čmáraní, uvádí ve své studii také Dyson (1983).

Pokud produkty dětí srovnám s teorií vývoje písma Emilie Ferreiro (1982), nacházím v nich charakteristiky všech pěti vývojových stupňů předškolního psaní, které ve své teorii popisuje, jako například dodržování levo-pravého zaznamenávání písma, které se objevovalo téměř u všech dětí a bez výjimky u zaznamenání všech podpisů. U Fandy se například objevuje práce s hypotézou, že písmo reprezentuje zvukové jednotky řeči. Dále Ferreiro (1982) zmiňuje možnost výskytu určité „překážky“ při písemné produkci. Jedná se

o neschopnost psát, pokud není přítomný model. Určitou formu takové překážky spatřuji v případě Pétí, i když není zaměřena pouze na systém písma. Pét'a nebyl schopný cokoli zaznamenat bez předlohy. Překážka se vyskytuje v případech, kdy je dítě při psaní příliš závislé na rodičích. U Pétí se tato překážka objevila obecně u schopnosti cokoli zaznamenat pomocí grafických systémů, jelikož ani kreslit nebyl ochotný. Říká, že babička mu vždy drží ruku a kreslí s ním nebo mu vytvoří předlohu. Nakonec byl schopný zaznamenat pouze svůj podpis pomocí předlohy uchované v paměti. Ferreiro (1982) uvádí, že jsou děti schopny zaznamenávat tzv. neměnné formy (fixed formes), i když není aktuálně přítomný žádný model, což vysvětluje Pétův záznam podpisu. Ferreiro jako příklad neměnné formy uvádí právě jméno dítěte, což se potvrzuje i v mém výzkumu, jelikož velká většina dětí zaznamenávala své jméno právě pomocí nějakého modelu, naučené neměnné formy, kterou měly uchovanou v paměti z předchozích zkušeností.

Ukazuje se, že všechny děti při své práci nějakým způsobem rozlišovaly mezi systémem písma a kresby. Neumí sice pojmenovat rozdíl mezi oběma systémy, protože drtivá většina dětí na mou otázku „Víš, jaký je rozdíl mezi kreslením a psaním?“ neuměla odpovědět, ale v praxi mezi systémy rozlišují. Činí tak například už slovy: „*Já to neumím napsat*“, „*Psát se ještě neučíme*“ nebo „*Já bych radši něco nakreslil*“. Rozlišují systémy také přímo ve svém produktu, když dokáží své jednotlivé záznamy označit buď jako kresbu, nebo jako písmo, případně nějakým způsobem přání zaznamenávají oběma systémy vedle sebe.

Závěr

Cílem práce bylo zmapovat schopnost graficky zaznamenávat určité informace v předškolním období. Konkrétněji zjistit, který z grafických systémů (kresbu nebo písmo) předškolní děti použijí k notaci, jakým způsobem jednotlivé grafické systémy používají a jak je při práci propojují a odlišují.

Položila jsem si výzkumné otázky *Jak bude dítě postupovat v zadání „zaznamenej“, které by mělo odkazovat k notaci předmětů? Bude dítě kreslit nebo psát? Rozlišuje dítě psaní a kresbu? Bude předškolní dítě používat při notaci znaky písma? Jaké? Existují nějaké podobnosti (kategorie) mezi zkoumanými dětmi z hlediska vypořádání se s úkolem? Liší se forma písma při zaznamenávání vlastního jména od ostatních písemných záznamů? Pro zodpovězení těchto otázek byl realizován výzkum v mateřských školách na vzorku 12 dětí ve věku od tří do šesti let. Získaná data mají podobu grafických produktů dětí, které vznikly jako reakce na instrukci: „*Pokus se zaznamenat dopis Ježíškovi, aby v něm byly alespoň tři věci, které si přeješ k Vánocům*“. Produkty dětí jsou doplněny poznatky z pozorování a z rozhovorů nad jejich prací.*

Výzkum byl následně analyzován a byly prezentovány výsledky ve formě kategorií, které zobrazují, jakým způsobem děti používaly při notaci kresbu a písmo, jak systémy kombinovaly a jaké znaky systému kresby a písma se v jejich produktech objevují. Jelikož se jedná o dopis, součástí výzkumu byla i analýza formy podpisu, kterou v závěru srovnávám s formou záznamů dětských přání.

Je zajímavé, že i když děti v předškolním období mají přirozenou tendenci kreslit, u většiny dětí se v záznamech objevují znaky typické pro systém písma (horizontální řazení, levo-pravá orientace a jednobarevnost) a pouze jedno z dětí používalo k záznamu čistou kresbu se svými typickými znaky jako je referenční barevnost, vyplňování prázdných ploch a ohraničování objektů. Ze srovnání podpisu a záznamů přání je zřejmé, že s „psaním“ svého podpisu mají děti větší zkušenost a jsou si jisté, že podpis se vždy píše a nikdy nekreslí.

I když předškolní děti neumí konvenčně psát, mají o písmu vytvořené určité představy a jsou schopny systém písma ve svých záznamech používat. Je zřejmé, že předškolní děti jsou písemnou kulturou vyskytující se kolem nich, významně ovlivněny a že se jejich přímé i nepřímé zkušenosti s písmem promítají do jejich grafické produkce. Nicméně vzhledem k tomu, že je pro ně systém kresby pochopitelnější, je méně abstraktní a založený na podobnosti se zobrazovaným objektem, uchýlovaly se často k zápisům pomocí

obrazových znaků nebo ke kombinaci písma a kresby, jako by se domnívaly, že písmo samotné nestačí k přesnému záznamu požadovaných objektů, protože neodráží jeho podobnosti.

Seznam použité literatury

- Brenneman, K., Machado, S. F., Gelman, R., & Massey, C. (1996). Young children's plans differ for writing and drawing [Online]. *Cognitive Development*, 11(3), 397 - 419. [http://doi.org/10.1016/S0885-2014\(96\)90011-8](http://doi.org/10.1016/S0885-2014(96)90011-8)
- Cognet, G. (2013). *Dětská kresba jako diagnostický nástroj*. Praha: Portál.
- Doležalová, J. (2010). *Rozvoj grafomotoriky v projektech*. Praha: Portál.
- Dyson, A. H. (1983). The Emergence of Visible Language: Interrelationships Between Drawing and Early Writing [Online].
- Fasnerová, M. (2018). *Prvopočáteční čtení a psaní*. Praha: Grada.
- Ferreiro, E., & Teberosky, A. (1982). *Literacy before schooling*. Exeter, N.H.: 1982.
- Haney, M. R., Bissonnette, V., & Behnken, K. L. (2003). The relationship among name writing and early literacy skills in kindergarten children [Online]. *Child Study Journal*, 33(2), 99-115.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing a.s.
- Mlčáková, R. (2009). *Grafomotorika a počáteční psaní*. Praha: Grada.
- Ondráčková, B. (2013). *Podpis dětí v předškolním věku* (Bakalářská práce). Praha: PedF UK.
- Piaget, J. (1999). *Psychologie inteligence*. Praha: Portál.
- Piaget, J. (2014). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.
- Říčan, P. (2014). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie*. Praha: Karolinum.
- Viktorová, I. (2009). *Od sedmi do jedenácti: Jak děti mladšího školního věku píšou literaturu*. Praha: Karolinum.